

**İNSAN PSİKOLOJİSİNİN ANLAŞILMASINDA
KUR'ÂN'DAN YARARLANMA İMKÂNLARI**

Şeyma ENGİN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doç. Dr. Yusuf ÇELİK
2019
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Şeyma ENGİN

**İNSAN PSİKOLOJİSİNİN ANLAŞILMASINDA KUR'ÂN'DAN
YARARLANMA İMKÂNLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİ
Doç. Dr. Yusuf ÇELİK**

ERZURUM - 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “İNSAN PSİKOLOJİSİNİN ANLAŞILMASINDA KUR’ÂN’DAN YARARLANMA İMKÂN LARI” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

*Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.*

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için altı ay, patent için iki yıl süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

25.09.2019

Seyma ENGİN

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Yusuf Çelebi danışmanlığında, Sayın ENB.W tarafından hazırlanan bu çalışma 25 / 09 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Tez Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Doç. Dr. Yusuf Çelebi İmza: Yusuf Çelebi
Jüri Üyesi Prof. Dr. V. Yusuf Çelebi İmza: V. Yusuf Çelebi
Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Fatma İSRAFİLOVA İmza: Fatma İSRAFİLOVA

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
IV. KAPSAM VE ÇALIŞMA ÖRNEKLEMİ	3
V. VARSAYIM VE SINIRLILIKLAR	3

BİRİNCİ BÖLÜM PSİKOLOJİ VE İNSAN

1.1. İNSAN PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA EN ÇOK ÖNE ÇIKAN KAVRAMLAR.....	4
1.1.1. Öfke	5
1.1.2. Korku	8
1.1.3. Tiksiniş	10
1.1.4. Kıskançlık.....	11
1.1.5. Kibir.....	14
1.1.6. Cimrilik	17
1.1.7. Yalan Söyleme	19
1.1.8. Bencillik ve Açgözlülük.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İNSAN'IN SAHİP OLMASI GEREKEN VE OLMAMASI GEREKEN KAVRAMLAR

2.1. İNSAN PSİKOLOJİSİNİ YANSITAN DİĞER KUR'ÂNİ KAVRAMLAR....	27
2.1.1. Hilm Sahibi Olma.....	27
2.1.2. Sabır.....	32
2.1.3. Şükür	37

2.1.4. Cömertlik ve Tokgözlük.....	39
2.1.5. İnfakta Bulunmak	42
2.1.6. Kendini Beğenmek	43
2.1.7. Tevazu ve Vakar.....	44
2.1.8. Haşyet.....	45
2.2. KUR'ÂN'DA BAHSEDİLEN OLUMLU VE OLUMSUZ BAZI İNSANİ	
TEPKİLER/REAKSİYONLAR	47
2.2.1. Sevinç	47
2.2.2. Hoşnutsuzluk	48
2.2.3. Haset.....	49
2.2.4. Üzüntü	50
2.2.5. Pişmanlık.....	52
SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA	56
ÖZGEÇMİŞ.....	59

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNSAN PSİKOLOJİSİNİN ANLAŞILMASINDA KUR'ÂN'DAN
YARARLANMA İMKÂN LARI

Şeyma ENGİN

Tez Yönetici: Doç. Dr. Yusuf ÇELİK

2019, 59 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Yusuf ÇELİK

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFILOVA

İnsan yüzyıllardır ruhen ve bedenen araştırma konusu olmuştur. Yüce Allah'ın en güzel şekilde yaratmış olduğu insanın psikolojik yönü her daim merak edilmiştir ve son yüzyılda insan psikolojisi araştırmaları bir bilim haline gelmiştir. Gerek İslam alimleri gerekse psikologlar derin incelemelerde bulunmuşlardır. Allah bizlerin doğru ve sorumluluk sahibi bireyler, Kur'ân'ı anlayan ve hayatında yer veren kullar olmamızı istemiştir. Bu sebeple Kur'ân'da insanın hem fizyolojik hem de psikolojik yönlerini anlatan bir çok ayet bulunmaktadır.

Biz bu tezimizde insan psikolojisine her iki çerçeveden bakarak onun duygu ve davranışlarının sebep ve sonuçlarına değinmeye çalıştık. Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, yöntemi kapsam ve metodu açıklanmıştır. Birinci bölümde ağırlıklı olarak psikologların insan kavramına bakışı incelenmiştir. İkinci bölümde Kur'ân'da insanın psikolojik yönü Kur'ân ayetleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Her iki bölümde de Kur'ân'dan ayetlere yer verilerek insan psikolojisi anlaşılma çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayet, insan, psikoloji.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE POSSIBILITIES OF USING THE ADVANTEGER OF QURAN TO
UNDERSTAND HUMAN PSYCHOLGY****Şeyma ENGİN****Advisor: Assoc. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK****2019, 59 Pages****Jury: Assoc. Prof. Dr. Yusuf ÇELİK****Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE****Assist. Prof. Dr. Faima İSRAFİLOVA**

The human being have been a subject of researches spiritually and physically for years. The human being who are thought to be created by Allah specially, so their psychologies have been wondered for a long time and the researches about human psychology have become a science area in the last century. Either İslâm scholars or psychologists have made very extensive/important researches. Allah have also wanted us to be such as ashes to understand Kur'ân and place It in life and to be individuals to be honest and have responsibility. For that reason humanbeings and their psychologies have also been included in Kur'ân more.

In this thesis it was tried to explain/touch the reason and results of the human's emotion and behaviours by looking at human psychology at two dimensions. This thesis consisted of two introduction and two chapters. In the introduction chapter the research's aim, method, scope were tried to explain. In the first chapter the psychologists' point of views on human concept were predominantly announced. In the second chapter it was tried to explain human beings' psychological dimension in Kur'ân with the help of Kur'ân Verses. In both parts of the thesis it was tried to explain the human psychology by paying attention to the Verses of Kur'ân.

Keywords: Ayat, human, psycholgy

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s	: Aleyhisselam
c.	: cilt
c.c	: Celle Celaluhu
çev	: çeviren
hz.	: Hazreti
md.	: maddesi
ö.	: ölüm tarihi
r.a	: Radiyallahu Anh
s.	: sayfa
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Selem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

ÖNSÖZ

İnsan davranışları gerek günümüz gerekse daha eski dönemlerde hep bir araştırma ve merak konusu olmuştur. Bu alana yönelik çeşitli araştırmalar yapılmıştır ve psikologların çoğu insanların olumlu veya olumsuz birçok davranışını çeşitli etkenlere bağlamış ve bunları temellendirmeye çalışmışlardır.

Her din kendi içerisinde insan davranışlarına yönelik reaksiyonları farklı yorumlamış ve çeşitli sonuçlara varmıştır. Bu çalışmada İslâm dini ve onunla beraber Kur'ân-ı Kerim'in insanların bu duygu, davranış ve reaksiyonlarına nasıl baktığı üzerinde durulmuştur.

Kur'ân'da insan fiillerine dair birçok reaksiyon yer almaktadır. İnsanların olumlu veya olumsuz davranışları ayetlerde yer almakta ve bu yönde insanlara mesajlar vermektedir.

Kur'ân'ın Anlaşılmasında Psikolojiden Yararlanma İmkânları isimli bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, araştırmanın yöntemi, kapsamı ve sınırlılıkları üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, psikoloji alanında insan reaksiyonlarının yeri ve önemi, bu farklı reaksiyonların dayanakları, insan üzerindeki etkileri ve farklı psikologların bu kavramlara yaklaşımları incelenmiştir. Psikoloji ilminin insan davranışlarının sebeplerini oluşturan düşüncelerin hangileri olduğu ile ilgili çalışmalarından faydalanılmıştır. İnsanın doğumla beraber getirdiği yahut sonradan oluşan karakter özellikleri ele alınmış ve Kur'ân ayetleri ile temellendirilmiştir.

İkinci bölümde, Kur'ân-ı Kerim'de geçen insana yönelik reaksiyon, davranış ve duygular ele alınıp ayet-i kerimelerle desteklenerek insan psikolojisi ile aralarındaki bağa değinilmiştir. Psikoloji çok uzun bir geçmişi olmayan bir ilim olmasına karşın insanı çok güzel değerlendirmiş ve insanı oluşturan duygu, düşünce, ve karakter özellikleriyle bize bilgiler vermiştir. Bu bölümde Kur'ân'ın özellikle hoş görmediği davranış ve düşünceler ele alınıp Allah'ın bunlara nasıl baktığı ve biz kullardan nasıl bir insan olmamızı istediği hususu üzerinde durulmuştur.

Bizler düşündüğümüz ve hissettiğimiz duyguları çoğu zaman fiile dökeriz, işte bu noktada insan reaksiyonları nasıl olmalı, insan hangi reaksiyonları ne sebeple gösterir sorusu üzerinde durup cevap vermeye çalıştık.

Tez konusunun tespitinden bitimine kadar geçen bütün safhalarda düşünce, öneri, katkı ve desteklerinden dolayı danışman hocam Doç. Dr. Yusuf ÇELİK'e ve desteklerini benden esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Erzurum-2019

Şeyma ENGİN

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İnsanın varlığı özünden önce gelir. Önce var olur ve daha sonra insan olma özüne ulaşma çabası içerisine girer. Özüne ulaştığı ölçüde de ideal, erdemli ve insan-ı kâmil olma mertebesine ulaşmış olur. İnsan olma özüne ulaşma çabası bir bakıma kendini gerçekleştirme sürecidir. Her insanın doğumla getirdiği kalıtsal değerleri birbirinin tıpa tıp aynısı değildir. İşte bu bakış açısıyla her insan kendine has, eşsiz ve benzersizdir. Kendine has kalıtsal değerlerle dünyaya gelen insan edindiği öğrenmeler açısından da birbirinden farklı değerler taşır. Çünkü her insanın öğrenmesi kendi parmak izi kadar özeldir. Bu özelden edinilen öğrenmelere dayalı olarak farklı karakter ve kişilik özelliğine sahip olur. Bireysel farklılıklar işte bu çerçevede oluşur. Bu özelliklerin bazıları, sahip olan kişi ve çevresi için olumlu ve iyiye bazısı da, hem bu özelliği barındıran kişi için hem de toplum için zararlı olabilmektedir.

Kişiyi kişi yapan, onu diğer bireylerden ayıran şey, sahip olduğu nitelikleri ve karakter özellikleridir. Bu özelliklerin bir kısmı Allah tarafından sevilen ve bizlere tavsiye edilen özelliklerken, Bir kısmı da hem Allah tarafından yerilen hem de insanlar arasında nefretle karşılanan niteliklerdir. Allah Teâlâ insanları Allah'a kul olmaktan alıkoyan, onları toplum içerisinde seilmeyen insanlar kategorisi içine koyan sıfatları ayetlerde belirtmiş ve insanların bu sıfatlardan uzak durması gerektiğini söylemiştir.

Bu doğuştan getirdiğimiz ancak ilerleyen yaşlarımızda hepimizde farklılaşan insan reaksiyonları Batılı Psikologlarca da inceleme konusu yapılmış ve bu duyguların sebepleri ve sonuçları üzerine geniş araştırmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir.

Burada psikologların kavramlara yaklaşımlarıyla Kur'ân'ın kavramlara yaklaşımı ele alınıp aralarındaki ortak noktalar ve bağlar belirtilerek, ahlaki yönden daha doğru insan davranışları nasıl olmalıdır? Sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Psikoloji biliminde yer alan insana ait doğumla gelen ve doğum sonrası öğrenme ürünü olan davranış ve özelliklerin aslında insanoğlunun hemen yanı başında olması

gereken, Yüce Allah'ın tüm insanları bu konuda bilgilendirdiği, emir ve tavsiyelerde bulunduğu Kur'an-ı Kerim'de helal ve haram davranışlar olarak açıkça belirtilmiştir. Örneğin psikolojide en iyi olma ve tasavvuf arasındaki ilişkinin bu durumu ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, günümüzde insan psikolojisi incelenirken bu konuda Kur'an'da geçen ayetlerin ortaya koydukları betimlemelerin önemli olacağı unutulmamalıdır. İnsan hem bedenlen hem de ruhen ele alınması gereken bir varlıktır. İnsan psikolojisi ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında zaman her ilimde ana kaynak olan Kur'an'a pek başvurulmadığı anlaşıyor. Oysaki Müslümanların aynı zamanda insan konusu ve onun psikolojisi alanında öncelikli olarak bakması gereken kaynaklardan en önemlisi Kur'an-ı Kerimdir.

İnsanlar sahip oldukları bu niteliklerin çoğu zaman farkında değildir ve belki de sahip olunan kötü özelliklerden haberdar olunmadığı için düzeltilmesi yoluna gidilememektedir. Diğer yandan sahip olunan iyi hasletleri de geliştirmek için bir çaba gösterilememektedir. İşte psikolojiden de faydalanarak İslam'ın insanda bulunmasını istediği erdemleri ve bulunmamasını istediği olumsuz sıfatlar daha iyi öğrenilebilir ve insan hayatı bu düstur çerçevesinde şekillendirilebilir. Günümüzde psikoloji ilmi oldukça yaygınlaştı ve insanların dikkatini fazlasıyla çeker oldu bu sebeple insanlara faydalı olmaya çalışırken sahip olduğumuz Yüce Kur'an'dan yararlanılmalı ve insanların ona yönelmesi sağlanmalıdır. Psikoloji bilimiyle beraber insanlara aradıklarının Kur'an'da olduğunu, onda ferahlık bulabileceklerini sağlıklı ve düzgün ahlaklı bir birey olabilmek için Kur'an'dan faydalanabilecekleri söylenebilir ve uygulamaya geçirebilir.

Bireylere onlarla ilgili davranışların olumlu ve olumsuz yönlerini sadece bilimsel verilerle açıklamak yerine, manevi boyutlara yöneltmeli ve bu şekilde faydalanma düzeyleri geliştirilmelidir. Bu bağlamda insanlar psikolojiden faydalanmalıdır. Esas olarak İslâm'ın insan psikolojisiyle ilgili olarak çok değerli yaklaşımlara sahip olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Ancak İslâm inanç sisteminin bu konuları tek bir başlık altında değerlendirmek yerine, farklı konu başlıkları altında ele aldığı görülmektedir. Allah'ın bize bahşetmiş olduğu dünyada daha duyarlı bireylerin yetiştirilebilmesi için psikolojinin verilerini kullanarak, ayetler yardımıyla sonuca ulaşması yolu tercih edilmelidir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma konusu iki farklı açıdan ele alındığı için hem psikoloji bilim alanından hem de tefsir konu alanından faydalanılmıştır. Öncelikli olarak bu konuyla ilişkili kavramların sözlük anlamları incelenmiştir. Dolayısıyla bu araştırma betimseldir ve bu tür çalışmalar, verilen bir durumu aydınlatmak, var olan standartlar doğrultusunda değerlendirmeler yapmak, olay ve olgular arasındaki ilişkilere vurgu yapmak amacıyla yapılır. Bu tür araştırmaların gayesi, incelenen durumu etraflı bir şekilde tanımlamak ve açıklamaktır. Tarama yöntemi de, genel olarak bir evrenin kendi durumuna ve doğasına has özelliklerini anlayabilmek için yapılandırılan çalışmalar için kullanılan bir yöntem olmaktadır. Bu çalışmada da belirlenen temel kavramlarla ilgili olarak detaylı bilgiye erişmek için kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede araştırmanın ikinci bölümünde konuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerimdeki ayetlere başvurulmuş ve Kur'ân meallerinden yararlanılmıştır. Bu kavramlar tek tek ele alınıp öncelikli olarak kelime anlamlarına, daha sonra da kullanıldığı anlamlara ve ayetlerde hangi anlamlarla kullanıldığına değinilmiştir. Böylece elde edilen bilgiler arasındaki ilişkilere ve detaylara açıklayıcı yorumlar getirilmiştir.

Bahse konu yöntem ve teknikler yardımıyla kapsayıcı bir alan yazın taraması yapılarak gerekli bilgilere ulaşılmış ve toplumsal ve bireysel farkındalık oluşturulması hedeflenmiştir.

IV. KAPSAM VE ÇALIŞMA ÖRNEKLEMİ

Bu çalışmanın kapsamı İslâm inanç sistemini benimseyen herkes ve tüm insanlık âlemidir. Örneklemi ise, ulaşılan kaynak ve alan yazın bilgileridir.

V. VARSAYIM VE SINIRLILIKLAR

Bu çalışmada ulaşılan kaynakların araştırma konusuna ışık tutucu olduğu, konunun aydınlatılması için yeterli düzeyde güvenilir ve geçerli olduğu var sayılmaktadır. Aynı şekilde araştırma, ulaşılan kaynaklar ve onlarda bulunan bilgi ve belgelerle sınırlıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PSİKOLOJİ VE İNSAN

1.1. İNSAN PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA EN ÇOK ÖNE ÇIKAN KAVRAMLAR

Bu bölümde psikoloji biliminin öngördüğü gibi, literatürde yer alan insan davranışlarına yönelik betimlemeler yapılmış, bu davranışlar psikoloji biliminin bakış açısıyla değerlendirilmiş ve Kur'ân ayetleri perspektifinde yorumlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda insanlığın karşı karşıya kaldığı düşünülen sorunlara, günümüzün en temel insani davranış ve yaklaşımlarına ışık tutan, biçimlendiren Ayetlerle getirilen çözüm yollarının algılara yerleştirilmesine çaba sarf edilmiştir çünkü düşüncelerimizin nasıl gerçekleştiklerini öğrenmedikçe biz düşüncelerimizi sevk ve idare edecek bir tarzı ortaya koyamayacağız.¹ Psikoloji, insanın ruhî yaşayış ve davranışlarını ele alan bir ilimdir². İnsan psikoloji ilminden psikoloji de Kur'ân'dan ayrı düşünülemez. Yüce Allah, kitâbında, Kur'an'ın muhatabı olması dolayısıyla insanla ilgili konuları, özellikle manevî boyutlarıyla detaylı bir şekilde açıklar. İnsanın psikolojik yapısı, insan ile insan, insan ile âlem münasebetleri gibi konuları ayrıntılı bir şekilde ele alır.³ Bu sebeple bizim en önemli dayanağımız her daim Kur'ân'dır.

İnsanın psikolojisini ölçecek herhangi bir aygıt, bir birim elimizde mevcut değildir. İnsanların psikolojik durum ve davranışları yine insanlar tarafından gözlem yoluyla anlaşılabilir. Kisilik bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış biçimleri ve kişilik içi süreçlerdir ve bu süreçler nasıl davranacağımızı ve nasıl hissedeceğimizi etkileyen ve içimizde gelişen bütün duygu durumlarını kapsar.⁴ Bireyin kisiligi iç ve dış çevresi ile kurduğu ilişkinin şeklini belirler. ⁵Bu bağlamda öfke, içteki bir kızgınlığın, hayal kırıklığının veya benzeri bir halin dışa yansması anlamında kullanılan bir

¹ Candillac, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerinde Deneme*, (Çeviren Miraç Katırcıoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, 7

² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1988, 2, 66.

³ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an Psikolojik Tefsiri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II(1), 2011, 4.

⁴ Jerry M. Burger, *Kişilik*, Kaknüs Yayınları, 1.Basım, Türkçesi: İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, İstanbul 2006, 23. 7

⁵ Dogan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitapevi, 16. Basım, İstanbul 2007, 405.

kavramdır. Korku, tiksınme, kıskançlık, kibir, cimrilik, yalan, bencillik ve açgözlülük gibi kavramlarıda böyledir. Psikoloji bu dışa yansıyan belirtilerden de yararlanarak daha objektif sonuçlar elde etmek ister. Kur'ân ve psikolojiyi birlikte düşünmeyi gerektiren en önemli özellik, her ikisinin objesinin 'insan ve davranışları' olmasından dolayıdır. İnsanı tetkik eden farklı ilimlerden her biri kendi objesinden farklı bir kavrama ulaşır. Sadece tek bir açıdan insanı ele almak olumsuz sonuçlar doğurabilir. Uzmanların tanıdığı insan, somut ve gerçek insan değildir. O sadece bir şemadır. Dolayısıyla bizim burada ihtiyaç duyduğumuz Kur'ân ayetleridir.⁶ Kur'ân genel anlamda insan psikolojisine nasıl baktığı, daha doğrusu bu konuda Kur'ân'a dayalı bakış açısının ne olduğu özellikle günümüzde merak konusudur.⁷ Kur'ân'ın muhatabı, bütün yönleriyle insandır. Kur'ân insanın gerçek anlamda var ve etkin bir özne olduğunu her zaman ortaya koymaktadır.⁸ İnsan ise bilinmezlerle dolu ve çok yönlü bir varlıktır. İnsanı hayata bağlayan duyguları vardır. İnsana fiziki ve sosyal çevrenin etkisi söz konusu olduğu gibi buna şeytanın vesvesesi de dâhildir⁹. Bu sebeple burada Kur'ân ve insan psikolojisi üzerinde duracağız.

1.1.1. Öfke

Öfke güçlülük ve hâkimiyet duygusudur.. Öfkeli bir kimse karşısına çıkan her türlü engeli süratle ortadan kaldırmak amacını gütmektedir. Bir ruhbilim terimi olarak öfke, kızgınlık ve incinmeden doğan sert davranışlara itilmeyi dile getirir¹⁰. Fransız ruhbilimci Ribot'a¹¹ göre öfke üç türdür. Hayvansal öfke, insansal öfke ve ansal öfkedir. Hayvansal öfke saldırgandır, insansal öfke tedbirlidir, ansal öfke ise gizlidir ve içe dönüktür. Bu sonuncusu yani ansal öfke, öfkenin en uygarlaşmış biçimidir. Ribot'a göre korunma içgüdüsünün saldırganı biçimi kızgınlıktır. Kızgınlığın kaynağı ise saldırı biçimindeki bireysel korunma içgüdüğü olup ortaya çıkışı korkudan sonradır. Bu duygu kimilerine göre doğumun ikinci ayında kimilerine göre de doğumun onuncu ayında belirir. Aslında kızgınlıkla korku birbirlerinin karşıtıdır. Fakat kızgınlık fizyolojik ve

⁶ Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, Hayat Yayınları, İstanbul 1997, 10.

⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'ân'a Psikolojik Yöneliş*, Çıra Yayınları, İstanbul, 107.

⁸ Sadık Kılıç, *Benliğin İnşası*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, 76.

⁹ Celal Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, Marifet Yayınevi, İstanbul 1996, 201.

¹⁰ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (çev: Şelale Başar), Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, 222-223.

¹¹ Theodule-Armand Ribot (1839-1916) İlk Fransız deneysel psikoloji kuramcısıdır. Çalışmaları kişiliğin fizyolojik öğretisi doğrultusundadır. Araştırmaları sonucu belleğin çözülme yasalarını ortaya koymuştur.

ruhbilimsel olarak korkudan daha karmaşıktır. Ayrıca kızgınlık yaşam kavgasının en amansız biçimidir. Burada gazab ve gayz olmak üzere iki kelime karşımıza çıkıyor. Gazab istem dışı olarak yüz, el, ayak gibi organlarda görünür. Gayz (kin ve öfke) ise yalnız kalpte kalabilir.¹² Ribot'a göre kendisine ve başkasına bir kötülük getirmediği kızgınlık hem doğal hem de yararlıdır. Çünkü kızgınlık insanın savunma silahıdır ve insan bu silahtan yoksun kalmamalıdır. Ama kızgınlığın hastalık kaynağı olmaya en elverişli bir heyecan olduğu da bir gerçektir.¹³

Bir başka ifadeyle öfke, vücudu korumaya yönelik olmak üzere insanda önemli fonksiyonları yerine getiren reaksiyonlardır. İnsana maddi ve psikolojik olarak haz veren arzularının tatminine engel olan veya amaçlarını gerçekleştirmekten alıkoyan engellere düşmanlık duygusunu yönelterek böyle bir tepkisel reaksiyonu göstermeye meyleder. Eğer bu hal yani öfke insana hâkim olursa, sıhhatli düşünme yetenek ve becerisi ortadan kalkar. Böyle bir psikoloji içerisinde giren kişi, belki sonunda pişmanlık duyacağı tutum ve davranış örnekleri gösterebilir.¹⁴

Yüce Allah Kur'an'da öfkeyle ilgili insanları uyarmakta ve öfkesine hakim olan kimselerin Allah tarafından sevileceğini söylemektedir. Aşağıdaki ayet bu konuda bize ışık tutmaktadır.

*“O (Allah’tan hakkıyla korkan)lar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever.”*¹⁵

İnsan nefsi arzular, gurur ve kibir temelli çalışan öfkesini kontrol altına almayı başarabilmelidir. Çünkü öfke, hiddet ve şiddet içeren o durumdaki insanın içini yiyip bitiren bir duygudur. Bu duygu kontrol altına alınmadığında intikam ve kin duygularına dönüşür ve bu da bir Müslümanın kaçınması ve yönelmemesi gereken duygulardandır. İslam dini intikam ve kin duygularını insanlara yasaklamış ve bu gibi olumsuz duyguların hem bireyler hem de toplum için zararlı olacağını bildirmiştir. *“İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz. siz bütün kitaplara inanırsınız; onlar ise, sizinle karşılaştıklarında, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki :kininizden (kahrolup) ölün! Şüphesiz Allah*

¹² Elmalılı M. Hamdi, Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, III, S.383 Çelik-Şura Y., İstanbul 1993.

¹³ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, 270.

¹⁴ Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, (trc: Hayati Aydın), Fecr Yayınları, Ankara, 1998, 65-66.

¹⁵ Al-i İmran 3/134.

kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir.”¹⁶ Esasında beklenen; yapılan zulüm ve zalimliklere karşı mutlaka duyarlı olunması, fırsat vermemek için gerekenlerin eksiksiz yapılması, bütün bunları yaparken ortada olan durumun dışında kişisel bir öfke durumuna girilmemesidir. Buna örnek olarak Hz. Ali (r.a)’ın cenk anında yere yatırdığı bir müşrik’in cezasını vermeye çalışırken alttan Hz. Ali’ (r.a)’ın yüzüne tükürmesi sonucunda kabaran kişisel öfkesine uymayarak adamı yerden kaldırdığı gösterilebilir.¹⁷ Diğer yandan Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in amcası Hz. Hamza’yı şehit eden ve daha sonra Müslüman olan Hz. Vahşi’yi yakınından uzak tutması da örnek olarak verilebilir.

Öfkenin bir başka hali ise kızgınlıktır. İnsan doğasında kızmak da öfke duymak kadar doğaldır. Fakat öfke insanı kızgınlık durumuna göre hatalı davranışlara daha kolay sevk edebilir. Fakat baktığımızda öfkenin de kızgınlığın da hal, tavır ve davranış biçimi hemen hemen aynıdır. Öfke ve kızgınlık anı aynı değerlendirildiğinde görülüyor ki öfke kontrol altına alınması gereken hastalık denilebilecek bir durumdur. Bu noktada kızgınlık şu üç durumda hastalık olur: şiddetli, müzmin ve sürekli olmakla. Akıl hastalıkları arasında kızgınlıktan türemiş iki hastalık vardır. 1. Tutarık deliliği 2. Manya’dır.¹⁸ Manya, kişinin sevinç güven ve hertürlü etkinliklerinin normal olmayan bir biçimde arttığı ruh hastalığıdır. Kimi insanlar hayatta daha öfkeli olurlar ve çok daha çabuk kızarlar. Çocuk olsun, yetişkin olsun, üniversite okumuş veya okumamış olsun herkeste öfke duygusu vardır.¹⁹ Özcan Köknel, ‘*Kişilik*’ adlı yapıtında öfkenin yararlı olabileceğinden bahsediyor. O bu konuda şunları söylüyor: “ çoğunlukla öfke, hatalı kötü bir duygulanım ve coşku durumu olarak değerlendirilir. Oysa öfke bir sınır içinde bireyin kendi varlığını koruması, tanıtması ve çevreye kabul ettirmesi için gereklidir. Çocukluk ve gençlik çağında belirli engeller karşısında öfkelenmek kişiliğin korunması, saygınlık kazanması ve bu saygınlığın sürdürülmesi açısından geliştirici ve yapıcı yönde rol oynar. Çocukluk ve gençlik çağında bir duygulanım ve coşku biçimi olarak yaşanan öfkenin kişilik üzerinde bıraktığı olumsuz etki daha sonraki yaşamda kin,

¹⁶ Al-i İmran 3/119.

¹⁷ Mevlana Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi*, C:1 beyit 3721.

¹⁸ Hançerlioğlu, 271.

¹⁹ Hançerlioğlu, 271.

nefret, kıskançlık, düşmanlık, gibi duygulara dönüşebilir. Bu tür duyguların etkisi altında olan insanlar daha sık ve şiddetli öfkelenir.”²⁰

Tevbe suresinde “*ve kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”²¹ Buyruluyor. Burada bahsedilen öfke Arapça karşılığı gayz olan kelimedir. Gayz, öfkenin en şiddetli halidir. Bir diğer kelime ise gadab kelimesidir. Gadab, intikam duygusuyla yüzün renk değiştirmesidir.²² Allah kullarının tevbesini kabul etmeden önce öfke halinden kurtulmalarını istiyor.

Sonuç olarak öfke, insanı bu hal geçtikten sonra birtakım pişmanlıklara sevk edebilecek olumsuz davranışlara yöneltebilir.. Allah’ın da emrettiği üzere öfke kontrolünü her birey sağlamaya çalışmalı ve bu konuda çaba sarf etmelidir.

1.1.2. Korku

Belirli nesneler veya durumlar karşısında duyulan olağandışı güçlü duygu olarak tanımlanabilecek olan korku insan hayatında çok derin etki alanlarına sahiptir. Bu duygu sadece insanları birbirinden uzaklaştırmakla kalmaz aynı zamanda tıpkı üzüntü gibi başkalarını garip bir şekilde kendine çeken bir özelliği olması yönüyle de karmaşık bir duygudur.²³ Bir acı ya da kötülüğe uğrama olasılığından doğan ve aşırılığa varmayan korkular doğaldır. Mesela insan bir bulaşıcı hastalıktan korkar. Bu çok doğal bir olaydır çünkü hepimizde sağlıklı olma arzusu vardır. Bu arzumuzu sekteye uğratacak bir durumdan elimizden geldiğince kaçırız. Bu manada ölüm korkusu geneldir. Dünyada yaşayan hemen hemen herkesin içinde sona dair bir ölüm korkusu mevcuttur. Fakat ortada hiçbir neden yokken duyulan korkular ise hastalıklı bir durumu yansıtır. Literatürde bu hastalıklı bir durum kaynaklı korku yani fobi yığıl kelimesiyle eş anlamlı kullanılmaktadır.²⁴ Kişi ne kadar kendiyle bütünleşirse, duygularının saplantı ²⁵halini alması da o kadar imkânsızlaşır.

²⁰ Özcan Köknel, *Kaygıdan Muthuluğa Kişilik*, Altın Kitaplar, İstanbul 1982, 216.

²¹ Tevbe 9/ 120.

²² Ragıp İsfahani, *Müfredat, Kuran Istılahları Sözlüğü* (Çev: Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları İstanbul 2006, 608.

²³ Adler, 229.

²⁴ Hançerlioğlu, 244.

²⁵ May, *Kendini Arayan İnsan*, (Çev.: Kerem Işık), Okuyan Us Yayınları İstanbul 2013, 107.

Ruh argınlığı olarak da adlandırılabilcek olan bu hastalığa uğrayan kişilerin iradeleri güçlüdür ve düşüncelerinin saçma olduğunu bilmiş olsalar bile bunu yapmaktan kendilerini engelleme şansları olmayabilir. Zorluk derecesi oldukça yüksek olan eylemlerin korkuya dönüşmesi haline yıldı denilir. Stanley Hall, yapmış olduğu çalışmasında 180 tane yıldı durumundan bahsediyor.²⁶ Kaygı (endişe) bir çeşit korku olarak algılanabilir. Fobi ile endişe arasında belirgin bir fark bulunur. Bu fark; fobinin belli bir nesne veya duruma bağlı olmasıdır (karanlık korkusu, yükseklik korkusu gibi). Kaygı ise kötü bir şey olacakmış düşüncesi ile ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen gerginlik duygusudur. dolayısıyla kaygıda belli bir nesne bulunmaz. Öyle olsa bile fobik bir durumda belli bir nesnenin olmaması hali akli ve mantıksal bir nedene bağlanamaz.

Fobi oluşumu genelde birbirini takip eden bir süreç olarak değerlendirilir. Başlangıç itibariyle dürtü engellemesinden ortaya çıkan çatışmaya dayalı olarak varlığını gösteren saldırganlık duygusunun bastırılmasına bağlı olarak serseri mayın gibi dolaşan bir endişe şeklinde kendini gösterir.

Resul Ertuğrul'un yaptığı yüksek lisans tezinde Thedule Ribot' a atıfta bulunarak belirttiği gibi, insan yaşamındaki ilk heyecan korkudur. Dolayısıyla korku bedene ve ruha ıstırap veren etkinin yapılandırılmasından ortaya çıkan daha çok duygusal bir tepkidir.²⁷

Genel olarak bakıldığında psikoloji biliminin öngördüğü gibi korku kendini iki boyutta konumlandırır. Birincisi bilinçsiz ve içgüdüselidir. İkincisi ise bilinçli ve yaşantı, tecrübe ve deneyimler sonucunda ortaya çıkar. Bu alanda yapılan araştırmalar korkunun doğumla getirildiğini bir veri olarak ortaya koymuştur. Örneğin, insanlar dış çektirmekten korkarlar fakat korkmak için önce onun acısını hissetmek gerekir. Oysaki hiç dış çektirmeyen biri de bu korkuya sahip olabilir. Korkunun en hafif biçimi vesvese en şiddetli biçimi ise dehşettir.²⁸

İnsanlar ne kadar gelişirlerse gelişsinler, teknoloji ne kadar ileri seviyeye ulaşırsa ulaşsın yine de zayıf bir yapıya sahiptir. Yaradan karşısında insan çaresizdir. Dolayısıyla insanların korkularının temelinde çaresizliğin yattığı iddia edilebilir.

²⁶ Granville stanley hall (1844-1924) Amerikada psikoloji alanında doktora alan ilk isimdir. İnsanın psikolojik gelişim evreleri üzerine çalışmalar yapmıştır.

²⁷ Resul Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko- Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2004.

²⁸ Hançerlioğlu, 245.

Doğumla getirilen yetenek ve kalıtsal değerler çevreye uyum süreciyle işlenip geliştirilmedikçe, insanların durumu ne olursa olsun, bilim ve teknoloji ne kadar ileri seviyeye ulaşırsa ulaşsın insanın çok kompleks olay ve olgular karşısında zaman zaman çok aciz bir durum sergileyeceği bilinmelidir. Kainatı yoktan var edebilme gücüne sahip olan Allah aynı zamanda yok etme gücüne de sahiptir. Böyle bir güce sahip yaradan karşısında insan çaresizdir. Dolayısıyla insanların korkularının temelinde çaresizliğin yattığını söylemek oldukça anlamlı olacaktır.

Korkuya bir başka cepheden ve farklı bir bakış açısıyla bakıldığında ise insanları birbirine yaklaştıracı bir fonksiyonunun da olduğu görülecektir. Örneğin çocuk korktuğunda ebeveynlerine yaklaşır. Yetişkin birisi korktuğunda bu korkuyu atlatmasına yardımcı olacağını düşündüğü kendisinden daha güçlü gördüğü başka birisine yaklaşır. Bu davranışlar insana özgü, çok doğal ve normal davranışlardır.

Kur'ân'da korku kavramı "el-Havf", "el-Haşyet", "el-İşfak", "er-Rahbet", "el-Feza", "er-Ru'b", "el-Vecel", "el-Vecs", "er-Rav", "Takva" kelimeleri ile geçmektedir. Bakara suresinde *"Artık ne zaman benden size doğru yolu gösteren rehber gelir de kim ona uyarsa onlara hiçbir korku olmayacak hiç üzülmeyecekler de"* buyruluyor.²⁹ Bu bağlamda Müslümanların en önemli korkusu olan Allah korkusu Allahın istedikleri yapıldığı zaman ortadan kalkacağı söyleniyor.

Allah bir başka ayetinde şöyle buyuruyor: *"sabır göstererek, namazı vesile ederek Allah'tan yardım dileyin! Gerçi bu çok zor bir iştir, fakat içi saygı ile ürperenlere değil."*³⁰ Burada Allah'ın rızasını gözetenlerin korkudan emin olduklarını anlıyoruz.

Sonuç olarak korku, yararlı olacağı gibi zararlı, korunma ve daha güvende olmayı sağlayacak araç olacağı yerde yıkıntı stres aracı olursa korkunun yararından değil ancak ortaya çıkması muhtemel krizlerden bahsedilebilir.

1.1.3. Tiksinme

Tiksinme/irkilme diğer insani duygularda gözlemlendiği gibi kendini saklasa da, sağlıklı iletişim ve etkileşimi bozan bir duygudur.³¹ İnsan doğasıyla ilgili korkular,

²⁹ Bakara, 2/38.

³⁰ Bakara, 2/45

³¹ Adler, 228.

hastalık ve ölüm gibi kaçınılmaz gerçekliklerden kaynaklanır. İğrenme farklı bir konu başlığı olsa da, Aynı kaynaklardan beslenebilir. Refleksler gibi korunma ve savunma araçlarıdır. Korku fizyolojik yaşama, iğrenme ise öğrenilen yaşama aittir. Korku insanları uzaklaştırır ve kaçırır. Tiksini de bulantıya sebep olur. İrrite edici bir durumdan uzvi olarak kaçmak mümkün olmadığından bu anlamda iğrenmenin tepkisi içindekini dışarı çıkarmakla mümkün olur.³² Burada uzvi bir tepkiden bahsedilebilir.

Tiksini aynı zamanda bir nefret tepkisidir. Tiksini ile ortaya çıkan yüz ifadeleri, açık bir tahammülsüzlüğü çağrıştıran, çevreyi hor gören veya istenmeyen bir durumu kendinden uzaklaştırıcı bir mesaj taşımaktadır. Tiksini diğer duygulara nazaran daha kolay kendisini gösterebilir. Kişi hoşuna gitmeyen, tahammül sınırlarını zorlayan bir durumu kendinden uzak tutmak düşüncesiyle bu duyguyu maksadı aşan bir düzeyde kullanabilir.³³

Kur'ân' da konuyla ilgili şu ayet yer almaktadır *“Allah'ın elçisine muhalefet ederek oturanlar sevindiler. Allah'ın yolunda kendi canları ve mallarıyla gayret ve çaba göstermeyi hoş karşılamadılar (keriha) sıcakta nefer olmayın dediler. Şöyle de cehennem ateşi sıcaklık bakımından daha şiddetlidir. Keşke anlasalardı.”*³⁴

Sonuç olarak başka bir açıdan değerlendirildiğinde, kişi çoğunlukla kendisinde bulunan herhangi bir şeyden dolayı tiksini. Daha çok karşısındaki kişilerde onun hoşuna gitmeyen bir durum olduğunda bu tepkiyi gösterir.

1.1.4. Kıskançlık

Kıskançlık davranışı temel olarak, kendisini ve başkalarını olduğu gibi kabul edemeyip her iki tarafı da olmadığı gibi hak edilmeyen beklentilerin elde edilmesine dönük tutum ve davranışları ifade eder. Kısacası başka bir kişinin bize göre bir üstünlük gösterdiği ya da sevilen birisinin başkası ile ilgilendiği kanısına varılınca takınılan tutum ve duyulan duygu demektir.³⁵ Bu bakış açısıyla; başkaları kıskançlık tutumu sergileyen şahsın kendisini de ilgilendiren bir konuda ortaya koyabildiği başarı ve o konuda kendisinin başarısız olduğu durum karşısında ya da kendisi veya toplum

³² Hançerlioğlu, 246.

³³ Adler, 229.

³⁴ Tevbe 9/ 81.

³⁵ Mithat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1974, 107.

nezdinde önemsenip sevilen birisinin güya kendisini ihmal ederek başkasıyla ilgilendiği kanısına vardığında ortaya koyduğu olumsuz bir tutumdur.³⁶ Psikoloji biliminde bu terime farklı bağlamlarda oldukça sık rastlanmaktadır. Dolayısıyla oldukça dikkat çeken bir karakter özelliği olarak tanımlanır. Çocukluk çağından itibaren geçirilen yaşantı, tecrübe ve deneyimler sonucunda insanda bu duygu oluşur ve gelişir. Bu süreç kardeşlerin birbirlerini kıskanmalarıyla başlar ve tüm çevreye yayılabilir.³⁷

Kıskançlık ihmal edilmiş olma algısının duygusal düzeyde ortaya çıkması sonucunda varlığını gösterir. Meselâ aynı aile içerisinde kardeşler arasındaki kıskançlık daha çok diğerlerinden üstün olma arzu ve çabası sonucunda ortaya çıkar. Bu durumun temelinde aileden alınan sosyal ve psikolojik desteğin eşitlik ve hakkaniyet ölçülerinde adaletli dağıtımıyla ilişkilidir. Çünkü çocuklardaki annem ve babam kardeşimi daha çok seviyor, o daha başarılı, bana değer verilmiyor düşüncesi, kardeşlerin birbirinin acımasız rakibi olduğu algısını yerleştirir ve aralarına nifak sokarak birbirlerinden uzaklaştırır.

Başka birine birtakım davranış kuralları koymak, aynı zamanda, başkasını aşağılamak ve küçük düşürmek başkalarına güvenememe ve onlara pusu kurma, başkalarını eleştiren bir tavır takınma ve sürekli bir ihmal edilmiş olma korkusu duyma gibi olumsuz özellikler kıskançlığın zararlarındandır.³⁸

Türk Dil Kurumunun sözlüğünde kıskanmak 5 şekilde ele alınmıştır. Bunlar:

1. Sevgide veya kendisiyle ilişkili şeylerde bir başkasının ortaklığına veya üstün durumda görülmesine dayanamamak.
2. Herhangi bir bakımdan üstün gördüğü birinin bu üstünlüğünden acı duymak, haset etmek.
3. Esirgemek çok görmek
4. Bir şeye en küçük saygısızlık gösterilmesine bile dayanamamak
5. Yerinde olmayı istemek, imrenmek³⁹

³⁶ TDK, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara 1998, II, 1306.

³⁷ Adler, 176.

³⁸ Faruk Vural, “Yusuf Suresi Bağlamında Kıskançlık ve Haset Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII(2), 2011, 132.

³⁹ TDK, II, 1306.

Beşinci maddede yer alan imrenmek aynı zamanda gıpta etmek anlamına da gelir.⁴⁰ Gıpta etmek beğenilen bir şeye benzemeyi istemektir. Kötü niyet olmadan yer verilen bu istek olumlu bir davranıştır. Allah katındada kul nezdinde hoş karşılanır.

Kıskanan insanlar genelde başkalarına çeşitli davranış kuralları koyarlar. Kendilerini kıskandıran davranışları değersizleştirmek, diğer insanları bu davranışlara karşı duyarsızlaştırmak için ellerinden gelen her şeyi yapmaktan geri durmazlar. Kıskanç insanlar memnun olmadıkları şeyleri bu şekilde düzeltmeyi amaçlarlar. Kendisini gerçekleştirerek insan olma özünü yakalamış insanlara yakışmayan böyle bir tutum ve davranış, kıskanç insanları yiyip bitirir. Çünkü kendileri de yapılan haksızlığın vicdani olarak farkındadırlar. Bu duygunun dizginlenemeyen aşırısı hem kişiye hem de çevresindekilere telâfisi mümkün olmayacak zararlar verebilir. Kıskanıp çekemediği, elinin ulaşamadığı şeyleri onların elinden almaya çalışır. Daha önce de ifade edildiği gibi en azından onları kınar ve basit görerek değersizleştirmeye çalışır. Bu tür kıskançlık tutum ve davranışları, çocuklarda da yetişkinlerde de hemen hemen aynı formattadır.

Çocuklar arkadaşları kendinden daha yüksek başarı puanı aldığında, onlara çeşitli lakaplar takar ve aldığı başarı puanının ona ait olmadığını, kendisine haksız yere verildiğini, aslında o başarı puanının kendisinin hakkı olduğunu bile inandırıcı senaryolar yazarak ortaya koymaya çalışırlar. Yetişkinlerde ise kendi gücünün yetmediği bir şeyi arkadaşı aldığında onun değeri bu değil, getirisi yok gibi cümleler söyleyerek kendi aç gözlülüklerini tatmin etmeye, akıllarınca oluşturdukları sahte gerçekliklere kılıf hazırlamaya çalışırlar. Bu duruma göre, kıskanan insan gerçek hayatta hiçbir zaman mutlu olamaz. Buradaki kıskançlık, sevgi kıskançlığından ziyade üstünlük ve hak etmeden maddi çıkar elde etme çabasının ürünü olan kıskançlıktır. Hâlbuki bunun aksine kişi kendisi için istediğini başkası içinde istediği zaman farkında olmadan iç dünyasında bir huzur bulur. Kıskançlık kronik ve baş edilemez bir hastalık safhasına ulaştığında hayat çekilmez olur ve bu duygunun kölesi olanların etrafındaki herkes onlardan olabildiğince uzaklaşır.

Kur'ân'da kıskançlık hususuna değinilmiş ve hoş görülmeven hasletler arasına girmiştir örneğin *“Allah'ın kullarından dilediğine kendi fazlından (peygamberliği)*

⁴⁰ Kamusu Türki, 251 mad: imrenmek

*indirmesini kıskanarak ve Hakka baş kaldırarak Allah'ın indirdiklerini tanımamakla nefislerini ne kötü şeye karşı sattılar. Böylelikle gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır”*⁴¹ buyurmuştur. Burada Allah'a isyan etmenin sebeplerinden kıskançlık duygusu vurgulanmıştır. Allah'ın dinini ret etmeye sebep olarak gösterilmiştir.

Kur'ân'da kıskançlık kavramına en güzel örnek Hz. Yusuf (a.s)'ın kıssasıdır. Kardeşlerinin Hz. Yusuf (a.s)'a karşı duydukları kıskançlık ilk olarak Hz. Yusuf aleyhisselamın gördüğü Rüya ile başlamıştır. *“Bir zaman Yusuf babasına, “Babacığım!” dedi. “Ben rüyamda on bir yıldızın, Güneş ve Ay'ın bana secde ettiklerini gördüm.”*⁴² Burada Hz. Yusuf'un babasına babacığım diyerek seslenmiş olması aradaki bu güçlü sevginin gözle görülür olması kardeşlerinin onu kıskanmasına sebep olmuştur.⁴³

“ Hani demişerdi ki : “ Yusuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgili, biz ise güçlü ve tutkun bir grubuz. Doğrusu babamız belli ki, çok açık bir yanılığ içindedir.”⁴⁴ “Yusuf'u öldürün, ya da bir yere atın ki, babanızın yüzü(sevgisi) size kalsın, sonra yine Salih bir kavim olursunuz.” Çünkü kıskançlığın en tehlikeli hali kin ve intikam duygusudur.⁴⁵

Anladığımız kadarıyla kıskançlık insan için yapıcı değil yıkıcı bir haslet o yüzden insan daha mutlu olmak ve daha başarılı bir birey haline gelmek için biran evvel bu hasletten kurtulmalıdır.

1.1.5. Kibir

Kibir, kendini herkesten üstün tutma ve büyüklük taslamak olarak tanımlanabilir.. Alfred Adler'e göre: *“üstünlük duygusu ağır basan kişiler, itaatkâr insanın karşıtı olan ve her zaman birinci planda olmak isteyen kişilerdir”*. Bu tip insanların yaşam felsefeleri ömür boyunca herkesten nasıl daha fazla üstün olabilirim sorusuyla meşgul

⁴¹ Bakara 2/ 90.

⁴² Yusuf 12/4

⁴³Faruk Vural, “Yusuf Suresi Bağlamında Kıskançlık ve Haset Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, XIII(2) S.138

⁴⁴ Yusuf, 8/12

⁴⁵ Vural, *Yusuf Suresi Bağlamında Kıskançlık ve Haset Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım*, 141

olmaktır.⁴⁶ Bu duygu diğerlerine zarar verecek şekilde aşırı düşmanlık boyutunda ortaya çıkmadığı sürece belki bir dereceye kadar insanın bedene haz veren özelliğini yansıtabilir. Ancak bundan fazlası insan hayatında önü alınamaz dürtüleri harekete geçirerek hayatı zorlaştırabilir. Bu insanlar her zaman ilke ve yöntem belirleyerek yöneticiler konumunda olmak isterler. Böylece diğerlerine kendilerini ispatlama ve onları aşağılama tutum ve davranışı içerisinde dirler. Son sözü hep kendileri söylesin isterler. Her ortamda mutlaka itibar edilen en üstün kişi olmayı beklerler. Bu bireyler bir başkasından emir aldıkları zaman başarısız oldukları vehmine düşerler. Başkasının emirlerine itaat etmek onlar için bir eksiklik olup tedirginliğe yol açar. Ulaşılamayacak kadar tutku ve emellerin peşinden koşmak, insan hayatını tahrip eder.⁴⁷ Hâlbuki birçok insan gerçekte diğer insanlardan üstün sayılabilecek özelliklere ve yeterliklere sahip olsalar da, bunu gösterebilecekleri bir ortama sahip olamayabilir. Böyle bir durumda kendilerini rahatsız hissederler ancak başkalarını rahatsız etmemeye azami dikkat ederler.

Onları ele veren ana gösterge sahip oldukları kibirleridir. Bu tür tutum ve davranış içerisinde olan insanlar her ne kadar kendilerini böyle duyguların kısılcığında saklamaya çaba gösterebilirler de, kendilerini üstesinden gelemeyecekleri bir pozisyon içerisinde bulur bulmaz kontrollerinden çıkan kibirleri kendilerini ele verir. Kibir ve gurur arasında çok önemli bir fark vardır. Bu fark; kibre nazaran gururun başkalarına tepeden bakma ile çok fazla bir ilişkisinin olmamasıdır. Anlaşıldığı kadarıyla kibre düşen şahısların ortaya koyacakları tutum ve davranışlar boyutuyla deryadan suya gark olmuş olarak çıktıklarında üzerlerindeki kibir deryasının ıslaklığından başka bir şeylerinin olmadığı söylenebilir. Belki de en doğru tepki kibrin her şeyiyle onlara bırakılması olacaktır.

Kur’ân-ı Kerim’de kibirle ilgili kırktan fazla ayet vardır. Hz. Muhammed (s.a.v) de kalbinde hardal tanesi kadar iman olan hiçbir kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiçbir kimse de cennete giremez buyurmuştur.⁴⁸ Kibir hususundaki ayetlerin fazlalığı ve resulullah’ın hadisleri bizi kibirden uzak durmaya sevk eden en önemli klavuzdur.

⁴⁶ Adler, 215.

⁴⁷ Bayraktar Bayraklı, *Kur’an’da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, MUIFAV Yayınevi, İstanbul 1999, 139.

⁴⁸ Müslim, “İman”, 148-149.

Kur’ân’ da , Onlara, “İnsanların inandıkları gibi siz de inanın” denildiğinde ise, “Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?” derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler”.⁴⁹yine başka bir ayette Hani meleklerle, “Adem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu”.⁵⁰ Buyrulmuştur. Allah kesin bir dille kibir sahibi olan kimsenin cennete giremeyeceğini söylemiştir.

Kur’ân’da kibir ile ilgili ayetlerden bazıları ise şöyledir:

Ona “Allah’tan kork” denildiği zaman gururu onu daha da günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır!”⁵¹ İnsan hep en iyi olmayı ister fakat bir kul olarak durması gereken yeri kimi zaman fark edemez işte bu noktada çok daha dikkatli olup Allah’ın rızasından çıkmamak gerekir.

“Mesih de, Allah’a yakın melekler de, Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim Allah’a kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır”.⁵²

Allah, “Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?” dedi. (O da) “Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın” dedi.⁵³ Bu ayet günümüzün ve geçmişin en büyük problemlerinden birisi olan ırkçılığa çok güzel bir örnektir Allah ırkçılığı kesin bir dille yasaklamıştır. Hz. Muhammed (s.a.v)’de veda hutbesinde şöyle buyurmuştur: “ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanızda birdir. Hepiniz Adem’in çocuklarıdır. Adem ise topraktır. Allah yanında en kıymetli olanınız, ondan en çok korkanınızdır. Arabın Arap olmayana takvâdan başka üstünlüğü yoktur.”

“Âyetlerimizi yalanlayanlar ve onlara uymayı kibirlerine yediremeyenlere gelince işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır”.⁵⁴

“Şüphe yok ki Allah, onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları hiç sevmez”.⁵⁵

⁴⁹ Bakara 2/ 13.

⁵⁰ Bakara 2/ 34.

⁵¹ Bakara 2/206.

⁵² Nisa 4/ 172.

⁵³ Araf 7/12.

⁵⁴ Araf 7/ 36.

*“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin”.*⁵⁶

*Onlara, “Ebedî kalmak üzere cehennem kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!” (denir).*⁵⁷

Kur’ân’ın insan onurunu korumaya yönelik evrensel, tarih üstü ilkelerinden biri de insanlarla alay etmeyi yasaklamış olmasıdır. Kibir sahibi olan kimseler kendilerinde bu hakkı görür ve aynı öze sahip olduğu diğer insanlarla çok kolay alay edebilir. *“Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne malum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır.”*⁵⁸ Bu ayetle müminler, hem Müslüman kişi ve toplumların hem de Müslüman olmayanların onurunu korumak ve şerefine saygı duymakla emredilmişlerdir.⁵⁹

Kur’ân ayetlerinde Yüce Yaratıcı kibir ile ilgili olarak insanlar tarafından bilinmesi ve kat’i olarak istenen doğrultuda tutum ve davranış sergilenmesini açıkça beyan etmiştir. Bu anlamda insan psikolojisi üzerine çalışanların mutlaka Kur’ân Ayetlerinde insan psikolojisi alanında zikredilen ana gerçeklikler doğrultusunda bir vizyon belirlemeleri beklenmelidir. Bu durumu zahiri ve batını bilimlerin birlikte insanoğlunun uçmasını sağlayan kanatlar olacağı hakikati göz ardı edilmemelidir.

1.1.6. Cimrilik

Cimri, elindeki servet kaynaklarını kendisiyle beraber başkaları için harcamaya kıyamayan, mal ve mülkün veriliş gayesini unutarak esirgeyen kişidir. Halk tabiriyle bu kişiler için genelde pinti terimi kullanılır.⁶⁰ Böyle bir davranış biçimi ve karakter genellikle hasetlikle ortaya çıkan ve toplumsal yapıyı zedeleyen özelliklerden birisidir. Allah kullarına bencillik ve açgözlülüktan uzak durulması gerektiğini bildirmiştir. Diğer yandan cimrilik denildiği zaman, sadece kontrolündeki parayı esirgemek anlaşılmamalıdır. Bir insanın başkalarını mutlu ve memnun edecek tutum ve

⁵⁵ Nahl 16/ 23.

⁵⁶ İsrâ 17/ 37.

⁵⁷ Mümin 40/76.

⁵⁸ Hucurat 49/11.

⁵⁹ Musa Bilgiz, *Kur’ân’da İnsanlık Onuru*, Fecr Yayınları, Ankara 2012, 168.

⁶⁰ TDK, I, 409.

davranıştan uzak kalması, toplum veya tek tek insanlara hatta tüm canlı ve cansızlara karşı cimri bir tavır alması, edindiği öğrenmelere dayalı olarak sahip olduğu tecrübe, deneyim ve bilgiyi başkalarında hayatlarını kolaylaştıracak şekilde paylaşmaktan elem duyması da cimrilik davranışı örneklerindendir.⁶¹ İnsan daha fazla dünyevileşerek sadece kendisine ait olduğunu sandığı malı mülkü infak etmekten kaçınabilir ve bu duruma bir dereceye kadar anlayış gösterilebilir gibi düşünülse de, kazanılan veya kendisine verilen ilmi paylaşmaktan imtina etmenin gerekçesinin izahı pek kolay olmasa gerek. günümüzde yeni ve daha hassas bilgi teknolojilerine ulaşan toplumların bu önemli teknolojileri diğer toplumlarla paylaşmadıkları, bunu daha fazla menfaat elde etmek ve diğer toplumlar üzerinde baskı kurmak için değerlendirdikleri görülmektedir.

Cimrilik, insanda diğer bazı yönelimlerle birlikte bulunur⁶². Adler, cimrilik yöneliminin hasetle, kendini beğenmişlikle, bencillikle iç içe ve aynı zamanda var olduğunu belirtir.⁶³ Ancak cimrilik, herhangi bir varlık veya nesnenin yeryüzünden yok olması gibi bir tehlike içerisinde ise, o malın korunup çoğaltılması amacıyla dolaşıma çıkmaması şeklinde olursa belki doğal karşılanabilir. Bu durum eğitimdeki, yeni kuşakların üzerinde çalışarak daha doğruya yakın değerlerde bilgi üretmek için bilgi ve davranışın güvence altına alınması şeklinde izah edilebilir. Zamanın israf edilmemesi ve daha verimli kullanılması anlamında zamanda cimrilik kabul edilebilir. Ancak kişinin kendi yapması gereken işleri başkalarına yıkararak zaman kazanmaya çalışması ahlâkî değildir..⁶⁴

İnsan ne kadar cimri davranışlar içerisine girerse, o oranda soyutlanır ve yalnız kalır. Oysaki cimri davranmak yerine kişi başkalarına bir şeyler vermeyi alışkanlık haline getirirse çok daha huzurlu olacağını anlayabilir ve etrafı ona değer veren, itibar eden ve gerçekten seven insanlarla dolar taşar.

Kur'ân'da cimrilikle ilgili birçok ayet yer almakta, eli sıkı olan yoksulu ve yetimi doyurmayan onların mallarına göz diken kimselerin büyük bir azapla cezalandırılacağı bildirilmektedir.

⁶¹ Adler, 182-183.

⁶² M. Doğan Karacoşkun, "Kur'ân Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX(1), 2005, 87-100.

⁶³ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (Çev.: Şelale Başar), Dergah Yayınları, İstanbul 1985, 182.

⁶⁴ Adler, 183.

Cimri insanların kötü huylarından birisi de, Allah’a hiç ihtiyaçları yokmuş gibi davranmalarındır. Bu yüzden onlar Allah Teâlâ’yı memnun etmeye, O’nun istediği şekilde davranmaya çalışmazlar. İslamın beş şartından birisi olan zekat vermeye imtina ederler. oysaki zekât, ekonomik hayatı manevi hayatla bütünleştirir ve sosyal adalete katkıda bulunur.⁶⁵

*“Allah'ın, bol ihsanından kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır; bu, onlar için şerdir; kıyamet günü, cimrilik ettikleriyle tasalandırılacaklardır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberi olandır.”*⁶⁶ Bu ayette cimrilerin kısa vadede kazandıklarını sanmaları bahis olunmuştur. Oysaki cimri kimseler hem bu dünya da hem de ahrette kaybedenler olacaktırlar. Yüce Allah bunu bize Kur’ân’da söylüyor.

*“Bunların üzerlerinin cehennem ateşinde kızdırılacağı gün, onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak (ve:) "İşte bu, kendiniz için yığıp-sakladıklarınızdır; yığıp-sakladıklarınızı tadın(denilecek).”*⁶⁷günümüzde insanlarda ellerinde ne varsa saklama yoluna gidiliyor. Kimi zaman kesilen kurban buzlukta saklanıyor kimi zaman da zekat yahut sadaka işte Allah buyuruyor ki saklamayın elinizde olanı paylaşın ki hem siz de artsın hem de ihtiyacı olan diğer kulları nasiplensin. *“(Durmaksızın mal ve servet) Toplayıp bir yerde (üst üste) yığmakta olanı.”*⁶⁸

*De ki: "Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine malik olsaydınız, bu durumda harcama endişesiyle gerçekten (cimrilik edip elinizde) tutardınız. İnsan pek cimridir.”*⁶⁹En büyük hazine Allah’ındır ve biz verdikçe o bize daha çok verir bundan şüphe duymadan vermek yoksula harcamak gerekir.

1.1.7. Yalan Söyleme

Yalan, aldatarak yanıltmak amacı güden gerçeğe tezat oluşturmak demektir. Bir başka ifadeyle yalan, nesnel gerçekliğin bozulup saptırılmış, kılık değiştirmiş

⁶⁵ Roger Garaudy , *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, Trc. Cemal Aydın, İstanbul 1990, 22.

⁶⁶ Al-i İmran 3/ 180.

⁶⁷ Tevbe 9/35. ayet.

⁶⁸ Mearic 70/ 18.

⁶⁹ İsra 17 /100.

yansımasıdır.⁷⁰ Kısacası gerçeğinden üretilmiş ancak gerçeğiyle uyuşmayan sahte bir gerçeklik oluşturma çabasıdır. Yalan hayatın hemen her safhasında kendini gösterebilir. Bu durum hayatın her aşamasında ve bireyler arası iletişimde maksatlı olarak öne sürülebilir. Yalan ancak yalanın gereksiz olduğu bir ortamda ve farkındalık düzeyinin yüksek olduğu taraflarca anlaşılabilir.

Her dönemde ilahi emir insanlığın en büyük hastalığı olan yalanı şiddetle yasaklamıştır. Yalan büyük günahlardan sayılmıştır. Fakat buna rağmen diyebiliriz ki 20. yüzyılda dahi birçok aktivite yalan üzerine kurulmaktadır. Yalan söylemenin ve insanları aldatmaya çalışarak bir çıkar elde etmenin kesin bir dille yasaklanması durumu hemen hemen tüm insanlık değer sisteminde yer almıştır. Aynı şekilde her dönemde ilahi emir, insanlığın en büyük hastalığı olan yalanı şiddetle reddetmiş ve yasaklamıştır. Bu doğrultuda yalan büyük günahlardan sayılmıştır. Buna rağmen küreselleşen ve sosyal paylaşım ağlarının kuşattığı dünyamızda da uluslararası çoğu etkileşim ve menfaat odaklı ilişkilerde yeni teknoloji, strateji, yöntem, teknik ve mekanizmalarla gizlenmeye çalışılan yalanın etkisi altında kalınmaktadır.

Yalan vurgulamaya çalışıldığı gibi; hakikati saklamak, yanıltıcı bilgi vermek, şaşırtmak, saptırmak ve aldatmaktır. Sosyal düzenin her alanını saran yalan nefsanîyetin en aşağı melekelerinden biri olarak her yerde, her durumda maalesef ortalarda dolaşmaktadır. İnsanın kendi kendine yalan söylemesinden milletlerin milletlere yalan söylemesine kadar, her dalda, hayatın her safhasında yalan vardır.⁷¹

Küçük olsun büyük olsun, beyaz olsun kara olsun yalanın ortama sürülmesinin birçok gerekçeden kaynaklanabilen sebebi savunulabilir. Örneğin:

1. Cezadan, kınanmaktan kaçmak memnuniyetsizliklere hedef olmaktan sakınmak için,
2. İsteklerinin başkaları tarafından kabul edilmesi için,
3. Aşağılık duygusundan kurtulmak ve övünç elde etmek için,
4. Hor görülmek, ayıplanmak, küçük düşmek korkusundan dolayı,
5. Başkalarından çıkar elde etmek için,
6. Ekonomik ve politik durumlardan ötürü hakikatlerin örtülmesi için,

⁷⁰ Hançerlioğlu, 369.

⁷¹ Ergün Arıkdal, *Yaşamın Amacı*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1998, 88.

7. Ara bulmak, düzeni bozmamak, kalp kırmamak, masumları korumak amacıyla da yalan söylenmektedir,⁷²

Yalancılık sistematik hale geldiğinde kişinin mutlaka çaresine bakılması lazım gelen bir bulaşıcı hastalığa kapıldığının düşünülmesi gerekir. Çünkü kişi artık yalan hastası olmuştur. Normalde yalancı belli bir maksat ve gaye için yalan söyler. Yalan hastalığına düşen bir kişi ise zevki için yalan söyleyebilir. Ayrıca düşük zekâlı kimselerin üstün zekâlı kimselere oranla daha fazla yalan söyleme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir..⁷³

Rol model ve ideal ben seçme durumunda olan çocuklar davranışlarında onları örnek alırlar hatta taklit ederler. İyi bir aile örneğine ve imkânına sahip olan çocukların yalan söyleme oranları düşüktür. Eğer çocuklar aile arasında sık sık şahit oldukları yalanların sağladığı avantajlı durumları görürlerse, yalancılığın hayatı kolaylaştırmak için mükemmel bir silah olduğuna inanırlar ve bunu kullanarak daha avantajlı duruma sahip olmak isterler. Bu nedenle ailede çocuğa hep iyi örnek olmak, ona yalan söylememek hatta yanında başkalarına yalan söylememek gerekir.

Yalan her türlü kötülüğün temelini oluşturabilecek kadar insanlara zarar vermektedir. Çevremizde yaşayan birçok insan için yalan söylemek sanki sıradan bir davranış haline gelmiştir. Yalancının mumunun yatsıya kadar yanacağı veciz sözüyle belirtildiği gibi o kişinin artık her sözüne şüpheyile yaklaşılır. Özellikle Allah’a inanıp da onun yasakladığı bu kötü huyu kendinden emincesine göğsünü gere gere uygulayanların soyut öğrenmeleri gelişmeyen, hiçbir ahlaki olgunluğa ulaşamamış kimselerdir. Yalan söylemeyi yaşam alanlarının her boyutunda alışkanlık haline getirmiş birisinde ahlâkî insani erdemden söz edilemez. Yalanı alışkanlık haline getirerek söylemekten kaçınmayan kişi belki de o yalanların kendisine fayda sağladığına inanmaktadır. Ancak çevresindekiler için bunun normal bir şey olarak değerlendirilmesi doğru değildir.

Sonuç olarak söylenen her yalanın daha büyük bir yalana ihtiyaç duyulacağı düşünülmelidir. Küçük ve hatta önemsiz görülen yalanlardan bir şey olmaz demek kişinin ahlâkî değerlerindeki erozyonu ifade eder. Allah’ın yarattığı kulları her ne olursa

⁷² Arıkdal, 89.

⁷³ Arıkdal, 89.

olsun yalandan sakınmalı ve eğer bu illete yakalanmışlarsa, kurtulmak için rehabilite edilmeli ve Allah’a dua etmelidirler.

Yalan söylemenin caiz olabileceği durumlar konusunda hadise dayandırılan üç durumun olduğu bazı İslâm âlimlerince belirtilmiştir. Müslim’deki bir hadiste, “*İnsanların arasını bulan ve hayır söz taşıyan yalancı değildir*”⁷⁴ buyrulur. Benzer şekilde İbn Sıhab şöyle der: “*İnsanların söylediklerinden hiç birinde yalana ruhsat verildiğini duymadım. Ancak üç şey müstesna: Harpte, insanların arasını bulmakta, kocanın karısına, karının kocasına söylediklerinde.*”⁷⁵ Tirmizî’de de Müslim’dekine benzer şu hadisler vardır: “*Yalan sadece üç yerde helâl olur: Kişinin karısını memnun etmesi konusunda, harpte, insanların arasını bulmakta.*”, “*İnsanların arasını bulmak için hayır söyleyen ya da hayır söz taşıyan yalancı değildir.*”⁷⁶

Bu hadislere dayanarak Kâdi İyâd (544/1149) gibi alimler, bu üç yerde yalan söylemenin caiz olduğunda ihtilaf olmadığını belirtmişlerdir. Ancak bu yerlerde söylenilebilecek yalanın maksadının ne ve nasıl olduğu konusunda görüş ayrılığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu konularda yorum yapan âlimlerin bazılarına göre, bahse konu bu üç yerde her türlü yalan söylemenin caiz olduğu ve hatta bunların dışında da bir maslahata binaen caiz olabilir. Meselâ kendisine sığınan birisini öldürmek isteyen bir zalime, sığınan kişinin hayatını korumak için yalan söyleyebilir. Zalim şahsın sığınan kişinin nerede olduğunu sorduğunda, bilmiyorum demesinin vacip olduğu belirtilmiştir. Aslında mezmum olan yalan, zararlı olan yalandır. Hz. İbrahim (as) putlar için "Belki de bu işi büyükleri yapmıştır. Hadi onlara sorun; Eğer konuşuyorlarsa!"⁷⁷ demişti. Karısını elinden almak isteyen zalimlere de onun kız kardeşi olduğunu söylemiş (içinden de dinde kardeşi olduğunu kastetmiş)’ti⁷⁸ derler. Allah yalan söylemeyi yasaklamıştır. Yalanın her türlü kötü ve yanlıştır. Küçük yahut büyük yalan diye bir ayrım bizim dinimizde yoktur. Allah tarafından yalanın her çeşidi haram kılınmıştır. Konuyla ilgi Kur’ân’da çokça ayet yer almaktadır bunlardan bazıları şöyledir.

⁷⁴ Tirmizi, *el camius sahih*, birr 26.

⁷⁵ Müslim birr, 27.

⁷⁶ Tirmizi, *el camius sahih*, birr, 26.

⁷⁷ Enbiya 21/63.

⁷⁸ Buhari, Enbiya 8; Müsned, NI/244.

“Allah hakkında yalan uydurup iftira edenlerden veya kendisine hak geldiği zaman onu yalan sayandan daha zalim kimdir? İnkâr edenlere cehennem içinde bir konaklama yeri mi yok?”⁷⁹

“Kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylemekte olduklarından dolayı, onlar için acı bir azap vardır.”⁸⁰

“Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi neden söylersiniz?”⁸¹

“Ey iman edenler! Allah’tan sakının ve doğru söz söyleyin. böyle davranırsanız, Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar. Kim Allah ve Resulüne itaat ederse, büyük bir kurtuluşa ermiş olur.”⁸²

Gerek dini ve gerekse ahlâkî olarak yalan, insanlar arasında husumet oluşmasına, düşmanca tavırların gelişmesine, toplumdaki ahengin bozulmasına sebep olduğu için, çok kötü bir davranış biçimi olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla dinimiz, yalan söylemeyi haram kılmış, dünyada da ahirette de bireysel ve toplumsal huzur, mutluluk ve kurtuluşun ancak doğru söylemekle yaşanacağını bildirmiştir. Atalarımız: “Yalancının mumu yatsıya kadar yanar” derken bu manada önemli bir gerçeği vurgulamışlardır. Yalan, döner dolaşır sahibini utandırır. Kişinin en başında yalancı olduğu bir kere anlaşıldı mı, söylediği doğru sözlerin de fazla önemi kalmaz.

Yalan söylemenin ne kadar kötü olduğuna bir de hadisten örnek verebiliriz.

Abdurrahman b. Ebû Bekre’nin naklettiğine göre, babası (Ebû Bekre) (ra) şöyle anlatmaktadır:

“Resûlullah (sav) üç kere, ‘Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi?’ buyurdu.

‘Evet söyle yâ Resûlallah!’ dedik.

Bunun üzerine Resûlullah, ‘Allah’a ortak koşmak ve anne-babaya saygısızlık/kötülük etmektir.’ buyurdu.

Sonra arkasına yaslanmış hâldeyken doğruldu ve şöyle dedi: *‘Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır. Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve*

⁷⁹ Ankebut 29/68.

⁸⁰ Bakara 2/10.

⁸¹ Saff at 37/2.

⁸² Ahzab 33/70-71.

yalancı şahitlik yapmaktır.’ Bu cümleyi o kadar çok tekrarladı ki ‘Susmayacak.’ dedim.”⁸³

Rasulullahın da buyurduğu gibi yalan büyük günahlardan sayılmış ve terk edilmesi gereken bir hal olmuştur.

1.1.8. Bencillik ve Açgözlülük

İnsanların kendilerini tanımlarına engel olan önemli değişkenler vardır. Bencillik ve açgözlülük en önemli olanlarındandır.⁸⁴ Bencillik, sadece kendini düşünmek, kendi çıkar ve menfaatini herkesinkinden üstün tutmaktır.⁸⁵ Böyle bir tutum içerisinde olan kişiye de bencil kişi denilir. Açgözlülük ekonomi terimiyle ifade edildiği gibi, sınırlı imkânlarla sınırsız ihtiyaçların karşılanması durumunda mala ve yiyecek içecek şeylere karşı, doymak bilmeyen gözü aç doyumsuzluk olabilir. insanoğlu gerçeklikten haberdar olmadan, kontrolsüzce ister⁸⁶ Bu kişilere de açgözlü denilir. Bu iki terim hayatımızda oldukça önemli bir değere sahiptir.

Genel olarak ahlâkî erdemliliğe ulaşmayan herkeste bu duygulardan emareler vardır. Ancak bazı kimseler bu duyguları haddinden fazla abartma temayülündedirler. Bu yüzden hayatlarına yön veren şey, doğal olarak bencillik, doyumsuzluk ve aç gözlülüktür. Teknoloji ilerledikçe ve bu çerçevede modernizm etkisini gösterdikçe bu iki kötü nitelikten daha fazla söz edilmeye başlanmıştır. Bu tür insanlar hiçbir durumda ihtiyaç analizi yaparak ihtiyaçlarını belirleyip ona göre beklenti ve taleplerini belirlemez, aksine artık ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmadan ihtiyaçlarından fazlasına göre hareket ederler ve beklentileri de hep o yönde olur. Örneğin, daha önce yazı yazmak için bir kalem yeterliyken şimdilerde renk renk, çeşit çeşit kalemler alınsa bile artık çocukların önemli bir kısmının mutlu olmadığını gözlemliyoruz.

Günümüzde mutluluk amaçlanana ulaşmak olarak tarif edildiğine göre, israf boyutunda harcama yapan toplumlardaki mutluluk oranlarının da yüksek olması gerekir. Ancak durumun böyle olduğunu ispatlar kaynaklar bulunmamaktadır.. Dolayısıyla ekonomik durumları iyi olan, medeniyet seviyesi yüksek olan ülkelerdeki insanların çok

⁸³ Buhari Edep /6.

⁸⁴ Adler, 106.

⁸⁵ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1998, I, s.12

⁸⁶ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *Modern psikoloji Tarihi*, Kaknüs Yayınları 1.Basım, Türkçesi: Yasemin Aslay, İstanbul 2007, 609.

mutlu olduklarını kesin bir dille ifade edemeyiz.. Maddesel gereksinimlerin israf boyutunda abartılı olarak karşılanması mutluluk göstergesi değildir. Materyalist felsefe bu doktrini savunmaktadır. Bu felsefi yaklaşımda ana tema insanların karınlarının doyurulmasıdır. Bu düşünceye göre eğer insanların karnı doyarsa mutlu olurlar.⁸⁷ Hâlbuki dünya da binlerce zengin insan olmakla beraber, bu insanların hepsinin mutlu olduğu söylenemez.

İnsanoğlunun dünyada edindiği farklı hatta aykırı yaşantı tecrübe ve deneyimler sonucunda hak etmediği halde her zaman daha fazlasını istemeye odaklanabilir. Benmerkezcilikten hareket edebilir. İlk önce kendi çıkarlarının peşinde koşar. Hâlbuki bencillik ve açgözlülük tüm ahlak ve dinlerde beğenilmeyerek kınanmıştır. Bu iki terim toplumsal yapıyı olumsuz yönde etkiler. Kişinin çevresiyle olan doğrudan ve dolaylı iletişimine bir sınır koyar. Hiç kimse bencil ve açgözlü birisiyle yakınlık kurmak istemez.

Yaşam sürecinde edineceği öğrenmelerin desteğiyle insan olma özüne ulaşamayıp insanı kâmil mertebeyi kaçıranların doğasında da var olduğu düşünülen bencillik ve açgözlülüktür. Bu kişiler aklına geldiği gibi hareket eden kimselerdir ve engellenmeye tahammülleri yoktur, hiçbir kural ve yasa tanımadan hemen bencil davranışlarını ortaya koyarlar.⁸⁸ Bu duyguların cerrahi müdahalelerle insanın içinden çıkartıp atmak mümkün değildir. Çare, insanın eğitilmesi ve kendini gerçekleştirmesidir. Bu halin panzehiri paylaşmak ve cömertliktir.

Milyonlarca yıldır bu dünya var. Allah her dönemde insanlara rızık imkân ve fırsatları vermiştir. Bir tarafta bolluk ve israf yaşanırken, diğer bir tarafta darlık ve kıtlık yaşanmaktadır. Allah'ın kurduğu nizamda bu mal ve yer uyumsuzluğunun giderilmesini sağlayan ilke ve yasalar mevcuttur. Bu ilke ve yasalara riayet edildiğinde kıtlık diye bir şey olmayacaktır. Ancak açgözlü ve bencil insanlar sebebiyle birçok kişi hastalıktan, açlıktan dolayı ölümle pençeleşmektedir.

Her şeye büyük bir hırs ve açgözlülükle yaklaşılması ve sonunda o şeylerin kaybedilmesi derin çöküntüler yaratır. Çünkü yaşarken sahip olduğumuz her şey gelip geçicidir. İdealist düşünürlerin öngördüğüne benzer şekilde bu dünya gölgeler âlemidir.

⁸⁷ Adler, 107.

⁸⁸ DoğanCücelioğlu, *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, 471.

Günü geldiğinde ölümlüdür. Ölümlülerden öz olamaz. Öz ölümsüz olmalıdır. Bu kâinata Tüm varlıklar birbirleriyle paylaşım ve yardımlaşma içinde olmalıdır. Bedenimizdeki organlarımızın nasıl bir yardımlaşma ve otomasyon içerisinde olduğu, birinin varlığıyla diğerinin varlığından bahsedilebileceği bu konuya ışık tutabilir. Daha önce iddia edildiği gibi, her insan eşi ve benzeri olmayan orijinal ve kendine münhasır varlıktır.

Dünyaya gelirken kendisine verilen beden ve ruh teknolojileri birbirinin tıpa tıp aynısı değildir. Öyleyse bu varlıkların doğum sonrası çevreye uyum süreçleriyle beraber edinecekleri öğrenmeler de farklı olacaktır. Bireysel farklılıkların kaynağında bu yapı vardır. O zaman insanların kendilerinde olmayan ve başkalarında olan yeterliklerden, özelliklerden faydalanmaları gerekir. Bireysel farklılıkların zenginlik olduğu düşüncesinin temelinde bu yaklaşım vardır.

Bu çerçevede kâinatı var eden Yüce Yaraticının kurduğu mükemmel sistem çerçevesinde veren elin alan elden üstün olduğu gerçekliği sabittir. İnsan belirlenmiş olan ölçüleri çerçevesinde ne kadar çok şey verirse o kadar mutlu olur. Çünkü insanın üstlenmiş olduğu misyon gereği hafiflemesi lâzımdır. Esasında şuursuzca ortaya konulan her istek insan için birer yük ve ağırlıktır. İcap ettiğinde gönüllü olarak ve beklemeden vermek gerçek mutluluğu yakalamaktır. Karşılık beklemeden verebilmeyi öğrenildiği zaman gerçek mutluluğun farkına varılmış olur.

Kur’ân’da insanın cimriliği ile ilgili şu ayet yer almaktadır : “İnsan gerçekten helû (tahammülsüz) olarak yaratılmıştır.”⁸⁹

Sonuç olarak kendisine verilen imkân ve fırsatların sadece kendisi için verildiğini düşünmek, etrafındakilere, yaratılanın yaratandan dolayı hoş görülerek değer verilmemesi, onların ölçülü isteklerinin kulak ardı edilmesi bencilliktir. İnsan psikolojisi düşünüldüğünde bu urum beraberinde açgözlülüğü getirir. Kişi hep kendisine verilsin ister. Ben hiç kimseye vermeyeyim ama herkesten alabildiğimi alayım diye düşünür. Bu iki ahlâkî bozukluk insanı daha da mutsuz eder. Doğal olarak mutluluğu daha fazla almakta bulmayı kendi karakteri haline getirir.

⁸⁹ Mearic 70/19 helu: Sabırsız ve bir şeye aşırı derece de düşkün olmak anlamlarına gelen bir sıfattır. *Kur’an Yolu Tefsiri*, cilt 5 s.458 Diyanet işleri başkanlığı Yayınları Ankara 2017

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İNSANIN SAHİP OLMASI GEREKEN VE OLMAMASI GEREKEN KAVRAMLAR

2.1. İNSAN PSİKOLOJİSİNİ YANSITAN DİĞER KUR'ÂNI KAVRAMLAR

2.1.1. Hilm Sahibi Olma

Hilm, sahibi olma, insana ilk bakışta haz veren nefsi arzuları öfkenin heyecanına kapılarak aşırılıklara meydan vermemek için kontrol altına alma durumudur. Bu kelimenin çoğul şekli “ahlam”dır.⁹⁰ Hilm hali için şöyle de denilebilir; bir boyutuyla bilinçaltından kaynaklanan ve şiddet içeren gazap ve öfke zamanında, bunu gerçeğe dönüştürecek fiilleri yapabilme gücüne sahip olmakla beraber, bu duyguları bastırıp öç alma, id ve ego tatminine dönük intikam fikrinden uzak durmaktır.⁹¹ Halk tabiri olarak ta bilindiği gibi, hilm; halim ve selim olmak olarak tanımlanabilir. Hilmi akıl ve onun insanı disipline edip düzene koyan, birey toplum ve birey birey ilişkilerini dengede tutan kontrol mekanizması olarak yorumlayanlar olsa da, aklın ürünü veya akı var eden bir üst yapı olduğu düşünülmektedir.⁹²

İsfehani (ö.1108), “*hilm akıldan bağımsız düşünülemeyeceği için hilme akıl denilmektedir*” der. Dolayısıyla hilm, hiddet gerektiren yerde sakin, serinkanlı ve yumuşak davranmak, haksızlık yapana haksızlık etmeyi ertelemek anlamlarına gelmektedir.⁹³ Yani; sövene dilsiz, dövene elsiz olmak gibidir. Bu durumlarda beden yapısında olduğu gibi bir altın oran temelinde dengeyi de korumak gerekir.

Literatürde ve kaynaklarda hilm, zihni ve ahlaki olmak üzere iki anlam ve maksat için kullanılmıştır: Zihni hilm; İsfehaninin’de belirttiği gibi, akıl demektir. Bu anlamdaki hilm, ahmaklık, sefahat ve cahilliğin (kabalık manasında) karşıtı olarak tanımlanabilir. Buna göre hilm sahibi bir insanın özelliği; akıllı ve bilgili olmaktır.

⁹⁰ Ragıp El-İsfehani, *Müfredat, Kur’ân İstılahları Sözlüğü* (Çev.: Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu) Çıra Yayınları, İstanbul, 2006, 337.

⁹¹ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, (Sadeleştiren: Ali Arslan Aydın), Yasin Yayınevi, İstanbul 2006, 217.

⁹² İsfehani, s.338.

⁹³ Süleyman Uludağ, “Hilm Mad”, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002, 170.

“Onlara bunu akılları mı emrediyor?”⁹⁴ Dolaylı olarak Müslümanlara aklın irşadına uymayı akıllı davranmayı emrediyor. Hilm’in ahlaki ve ameli gelişmişliğini ifade eden manası ise, öfkeyi kontrol altına alarak gerçek kazanım doğrultusunda düzene koymak şeklinde ve kerem, hoşgörü, af, gönül zenginliği, tahammül, kararlılık, kin gütmeme anlamlarını taşımaktadır.⁹⁵

Halim olmak ise; çok sabırlı, günahkârları cezalandırmakta acele etmeyen anlamlarını taşır.⁹⁶ Hz. İbrahim aleyhisselam bunun en güzel örneğidir.“ İbrahim çok duygulu ve halim idi”⁹⁷

Hilm kelimesinin karşıtı kabalık manasına da gelen cehl’dir.⁹⁸ Cehalet kavramı bu köktendir. Ragıp, cehl kelimesinin üç farklı anlamının olduğunu belirtmiştir. 1) Kelimenin asıl anlamı; kişinin bilgidен ve ona bağlı olacak şekilde ortaya çıkması gereken davranıştan uzak olmasıdır. Yani o davranışları kazanamamış olmasıdır. Kelamcılar kelimeye, düzensiz işler yapmayı ifade eden bir mana da vermişlerdir. 2) Bir olay ve olgunun gerçek durumunun tersine inanmak, bir durumu gerçeğinin aksine başka türlü bilmek. 3) Bilerek veya bilmeyerek yapılması gerekli olanın aksini yapmak. Kur’ân’da bu kelime daha çok üçüncü manada kullanılmıştır.⁹⁹

Kur’ân’da başından sonuna kadar hilm atmosferi ve ruhu hâkimdir. İnsanlar arası ilişkilerde, ihsan ve adaletle hareket etmek, zulümden kaçınmak, şehvet ve ihtiraslarına gem vurmamak, yersiz kibir ve gururdan sakınmak *hilm* ruhunun yansımalarıdır.¹⁰⁰

En ufak bir kızgınlık yaratıcı durum karşısında iradesini kaybedip ateşlenip parlayan, kontrolsüz bir ihtirarla öfkesine kapılıp sonucu düşünüp kestirmeden hemen körü körüne öne atılıp tepkisel davranmak, sabırsız bir kişinin sorumsuz davranışdır. Çünkü burada mantıksal tutarlılık ortadan kalkmıştır. Bu davranış, duygularına

⁹⁴ Et-Tur 52/32.

⁹⁵ Mustafa Çağrı, “hilm” mad..TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1998, XVIII, 33-36

⁹⁶ Çağrı, XVIII, 34.

⁹⁷ Tevbe 9/114

⁹⁸ Toshiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan* (çev: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2000, 260.

⁹⁹ Süleyman Ateş, , *Kur’ân Ansiklopedisi* CİLT 4, KUBA yayınları, Müfredat, S.244.

¹⁰⁰ Izutsu, Toshiko, *Kur’ân’da Allah ve insan* (çev: Süleyman Ateş) Ankara Üniv., Basımevi, Ankara 1975, 256.

hırslarına hâkim olamayan aşırı tepkisel bir insanın davranışdır. Bu insan doğruyu yanlış ve düşünme ölçüsünü yitirerek kendisini kontrol edememektedir.¹⁰¹

Hilm, cehl'in yol açtığı olumuz davranış patlamasını dizginleyebilen, insanın ar, edep ve ahlak düzeyinin göstergesidir. Halim ve selim insan; duygularını frenlemesini, ihtiraslarını yenmesini ve ne olursa olsun canını sıkmayıp zarar vermeyecek şekilde stresi yönetme erkine sahip olan ve sakin kalmasını bilen kimsedir.¹⁰²

Hilm hali, tüm bu açıklamalar çerçevesinde, pasif bir tutum ve davranış özelliği olarak anlaşılmamalıdır. Oysaki hilm, ruhun aslına ve esasına uygun zirve yapmış aktif ve olumlu güçüdür. İnsan onunla kendisini şaşkına çevirecek olan ihtiras ve öfkesine gem vurup onun kontrolünü ele alarak dizginler ve disipline eder. Dolayısıyla hilm, üstün bir akıl gücüne dayanır.¹⁰³ O halde zayıf, aciz ve yüzleşilen musibetlerin üstesinden gelebilme irade ve yeterliliğine sahip değilken halim selim görünüp, koşullar kendisinden yana olduğu ve eline fırsat geçtiği zaman ateşi harlı bomba kesilen ve öfkesini kontrol edemeyip intikam almak sevdasına düşen kimselere halim ve selim denilemez. Halim ve selim olan insanlar sert tabiat ve katı kalpli olmaktan imtina edip, daha yumuşak huylu olacaklarından, birer cazibe merkezi olarak, herkesi kendilerine celp eder ve bağlarlar.¹⁰⁴

Kuvvetin ve bir yaptırım gücünün olmadığı yerde hilm'den bahsedilmez. Hilm emir verebilen yetki sahibi olup inisiyatif kullanma gücü olan amirlerin ve başkalarını idare edenlerin vasfıdır. Başkaları tarafından yönetilenlerin vasfı olarak söz konusu edilmez. Yaratılış ve idari bakımından zayıf ve güçsüz olan kişiye, kızdırıldığı zaman ne kadar hilm vasfına sahip olursa olsun, halim – selim denilmez. O sadece olsa olsa zayıf olur. Halim olan kişi istediği zaman her şeyi yapabilecek kuvveti olduğu halde onu dizginler, öfke oluşturacak bir durum varsa bile ona hâkim olur ve kontrolü altına alır. Böylece bir şeyi yapabilecek durumda olsa dahi, kendisini zorbalıktan alıkoyabilecek güce de sahip olduğunu göstermiş olur.¹⁰⁵

¹⁰¹ Izutsu, Toshiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (Selahattin Ayaz) Pınar Yayınları, 1991, 261.

¹⁰² Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 261

¹⁰³ Ateş, 247.

¹⁰⁴ Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, (sd: Ali Arıkdal, Arslan Aydın), Yasin Yayınları, İstanbul 2006, 218.

¹⁰⁵ Ateş, 248.

*“Onlar bollukta ve darlıkta sarfederler öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler, Allah iyilik edenleri sever.”*¹⁰⁶ Ayetinde de gördüğümüz gibi hilm sahibi hem dünya hayatında sevilen sayılan bir kişi olur hem de Allah’ın sevdiği bir kul mertebesine ulaşır.

Hilm hali ehli olan kişinin içinde büyük bir güç ve yüksek enerji taşıyan özel ve taşkın bir alçak gönüllülük yapısı olduğu için, ölçümlenebilir ve gözlemlenebilir bir davranışla kendini belli etmemesi, açığa vurmaması pek olası değildir. İşte hilm hal ehlinin bu halinin dışa yansıyan ölçümlenebilir ve gözlemlenebilir olarak ortaya çıkan boyutu ise bir anlamda vakardır.¹⁰⁷ Bu yüzden olacak ki çoğu kez vakaru’l- hilm (hilmin vakarı) ifadesine yer verilmiştir.¹⁰⁸

*“İbrahim’den korku gidip kendisine sevinç gelince, Lut kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı. Çünkü İbrahim gerçekten halimdir, içlidir. (Allah’a) yüz tutup yalvarandır.”*¹⁰⁹

Bu ayet, Hz. İbrahim’in halim birisi olduğunu göstermektedir. Çünkü *hilm* ehli olmanın dayandığı sebeplerden birisi de kalp yumuşaklığı ve şefkat duygusunun fazla olmasıdır. Hazreti İbrahim’ de bu hasletler fazlasıyla vardır. Eğer bir kişide bu hasletler daha baskın ise, hilm her zaman öfkeye galip gelir ve onu kendi denetimine alır.¹¹⁰

Kur’ân’da beyan edildiğine göre hilm sıfatına sahip olan diğer peygamberler :

Hiz. Şuayb (a.s), Hiz. İsmail (a.s) veya Hiz. İshak (a.s) ve Hiz. Muhammed sallallahu aleyhi ve selemdir.¹¹¹

*“(İbrahim) de ki: ben rabbim’e döneceğim, o beni doğru yola iletecek. Rabbim bana iyilerden (bir çocuk) lutfet! Ona halim bir çocuk müjdeledik.”*¹¹² Burada Hiz. İsmail (a.s) veya Hiz. İshak (a.s)’den bahsediliyor.¹¹³

Kur’ân’da hilm sıfatıyla tanımlanan üçüncü kişi olarak Hiz. Şuayb (a.s) dan bahsedilir.

¹⁰⁶ Ali İmran, 3/134.

¹⁰⁷ Ateş, 248.

¹⁰⁸ Ateş, 256.

¹⁰⁹ Hud, 11/74-75.

¹¹⁰ Fahreddin Razi, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l Gayb*, Akçağ Yayınları, İstanbul 1990, II, 160.

¹¹¹ Serepil Basar, *Kur'an'da Hilm Kavramı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, 13.

¹¹² Saffat 37/ 99-101.

¹¹³ Basar, 13.

*“Ey Şuayb, dediler, senin namazın mı sana, babalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi mi emrediyor? Oysa sen, (halim) yumuşak huylu, akıllı bir insansın.”*¹¹⁴

Gazali, *“Rabbâniler olunuz.”*¹¹⁵ Ayetinde Rabbani kelimesini, bilgili ve halim şeklinde ve *“yeryüzünde yumuşak yürürler.”*¹¹⁶ Ayetini *“hilm ve yumuşaklıkla yürürler”* şeklinde açıklamaya çalışmıştır.¹¹⁷

Hiz. Peygamber (s.a.v) de yumuşak huylu ve yufka yüreklidir.¹¹⁸ Ona yapılan zulümlerin aksine o nezaketi tercih etmiştir.¹¹⁹ *“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.”*¹²⁰

Hiz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’den şöyle rivayet edilmiştir: Allah’a en sevimli gelen davranış biçimlerinden birisi de; insanların davranışlarını süsleyen hilm olduğu unutulmamalıdır. Hilm yumuşak huylu ve iletişim becerisi güçlü olmak, karşı tarafı ikna etmekte temel çıkış noktası olan bir tutum ve davranışın adıdır. Yâda insana güzel insan olma vasfını kazandıran insani bir yeterliliktir. Ani olumsuz tepkilerde bulunmamaktır.

Öfke ise hilmle engel olan en önemli davranış kodudur. Öfkeye kapılan bir kişinin hilm vasfını bertaraf edip kontrolsüz davranışlarda bulunması kaçınılmaz olur. Oysaki öfkesine sahip çıkıp kontrol edebilen bir kişi, hilm vasfıyla vasıflanmış, çevresi tarafından saygı duyulan bir kişi olabilir. Şüphesiz, öfkenin tamamen bir kenara bırakılması mümkün değildir.

Ancak yaşam süreci içerisinde herhangi bir olumsuzluğa meydan vermemek için, bu duygudan arınma arzusuyla çaba sarf edilirse, hilm vasfına kavuşulmuş olur. Kur’ân bize öfkemizi kontrol altına alıp halim bir kimse olmamızı tavsiye ediyor. Sonuç olarak denilebilir ki; ağır başlılık ve yumuşak huyluluk, müminin değişmez vasfıdır. Bu iki

¹¹⁴ Hud 11/87.

¹¹⁵ Al-i İmran 3/79.

¹¹⁶ Furkan 25/63.

¹¹⁷ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali, *İhya’u Ulumi’d-Din*, cilt.3, (çev: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınları, İstanbul 1999, 396.

¹¹⁸ Ateş, II, 125.

¹¹⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 482 İpek Yayınları, İstanbul 2014.

¹²⁰ Al-i İmran 3/155

haslet kimde vücut bulursa o, yaşamını daha anlamlı, daha dengeli ve daha iyi hale getirecektir.¹²¹

2.1.2. Sabır

Sabır صبر الدابة “Sabar-tü’ d-dabbe” hayvanı bedenine haz veren ve beklentisi olan yemi vermeden hapsedtim, صبرت فلانا “sabertü fılanen”; birileri olumsuz bir etkide bulundukları zaman, o ölçekte incitici ve öfke tatminini öne çıkaran bir karşılık vermeyip, kendisini kontrol edip tutmak anlamındadır. Ancak böyle bir durum, fikir ve düşüncelerinden vaz geçip iddialarını sonlandırmak veya hep boyun eğmek anlamına gelmez.¹²² Bir diğer manasıyla ise sabır, aklın ve şeriatın gerektirdiği hallerde nefsi hapsedme, kendine hâkim olma demektir.¹²³

Sabır insanın doğası, beklentisi ve mizacına aykırı olan ancak ortaya çıkacak sonuçları itibariyle zaruri hallere uymak ve nefsi kontrol altına almaktır. Böyle zaruri bir uyumu sabote edecek dürtülere boyun eğmemektir. Kur’ân-ı Kerim’de çok fazla kelimeyle sabrın fazilet derecesi üzerinde durulmuştur.¹²⁴ Başka bir cihetten bakıldığında zaman, zorluklara tahammül etmek anlamını da taşıdığı görülür.¹²⁵

Sabırlı davranışta amaç, murat edilen hedefe ulaşmak ise, halk arasında bu beklentiye; “sabreden derviş, muradına ermiş”, “sabrın sonu selamettir” şeklinde karşılıklar verilmiştir. Gazali de konuya değinerek, Kur’ân’da; “*sabır kadar kendisinden sık sık bahsedilen başka bir fazilet yoktur*” der.¹²⁶

*“Sabır, inkârcılara, münaфіklara ve namazın faydasına inanmayanlara zor gelir. Fakat Allah’a inanan, ondan korkanlar, her zaman ona yönelirler, yardımı ondan beklerler. Çünkü onlar sonunda Allah’a döneceklerini ve dünyada her olay ile sınanmakta olduklarını bilirler.”*¹²⁷

¹²¹ Celal Yıldırım, *Hadis-i Şeriflere Göre Amellerin Faziletleri*, sönmez neşriyat, İstanbul 1970, 185.

¹²² Razi, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir Mefatih’ul Gayb*, (çev: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, Ankara 1990, II, 124.

¹²³ İsfahânî, el-Müfredât (s-b-r md.), 474

¹²⁴ Akseki, 218.

¹²⁵ Razi, II, 124.

¹²⁶ İmam Gazali, *İhya-i Ulum-id Din*, (Çev.: Ali Arslan), Arslan Yayınları, İstanbul 1981, IV, 114.

¹²⁷ Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I, 157.

“Ey iman edenler, sabır ve namazla (Allah’tan) yardım isteyin, muhakkak ki Allah, sabredenlerle beraberdir.”¹²⁸

Sabır, nefsi ve nefsanî arzuları kendi içinde bulunan koşullara katlandırmak, sınırlamak, müsabere ise onu gerek kendisinde, gerek kendi dışında bulunan zorluklara tahammül ettirmektir. Bu iki pozisyon arasında anlamlı bir fark vardır. Çünkü buradaki tahammül esnasında düşünme ve değerlendirme süreçlerine imkân verilmiş olur. Ondan sonra muhtemelen karar mekanizmaları daha sağlıklı çalışacak ve sağlıklı kararlar alınabilecektir. Yanlış ve zarar verecek gereksiz tepkilere yol açılmamış olacaktır. Hastalık sabrı beraberinde getiren en önemli durumlardan birisidir. nefsin ve organizmanın kendisinde bulunan bir çaresizlik, varsa da çareden uzaklık, darlık ve zorluktur. Burada sabretmek gerekir. Cihad ise nefsin dışında bulunan ancak inanç ve felsefi açılardan sonuçta elde edilecek kazanımlar boyutuyla değerlendirilen bir tutum ve davranıştır. Cihadda bulunurken karşılaşılan sorunlara sabırla yaklaşmak gerekir. Gönüllü kabul edilen Cihad, mücadelesi şüphesiz çok çetin darlık ve zorlukları da beraberinde getirecektir. Türkçede sabra en uygun terim dayanma, tahammül gösterme olarak değerlendirilmiş ve müsabere ise; eleştirme sayılabilecek bir tavırla karşı duruş ve direnme olarak tanımlanmıştır¹²⁹

Sabır, çok farklı açılardan değerlendirilebileceği gibi, başa gelen bir musibet anında zorunlu dersler çıkararak zorluklara dayanıp baş ederek ayakta kalma anlamını da taşımaktadır.

Sabreden mümin doğal olarak çektiği sıkıntı ve ezalardan ruhsal çöküntülere düşürücü, isyan ve mutlak otoriteyi hedef alan tutum ve davranış içerisine girmeden çareler arayarak akli selim ile davranır. İnsan olarak yaratılıp var olduktan sonra, onu varların en varı haline getiren öze ulaşma çabası içerisine girdiği an, başına gelebilecek sıkıntılara karşı, aykırılıklar anlamında sızlanmaz, zaaf göstermez ve dolayısıyla da psikolojik depresyon ve travmalar yaşamaz. Allah ona sabrı tavsiye etmekle dünya yaşantısında başına gelen her musibetin Allah’ın sabredenleri ortaya çıkarması için bir imtihan ve sınama olduğunu bildirmektedir.¹³⁰ Sebepler dünyasına yapılacak bir

¹²⁸ Bakara 2/153.

¹²⁹ Razi, XII, 368.

¹³⁰ Osman Necati, *Kur’an ve Psikoloji*, (trc:Hayati Aydın) Fecr Yayınları, Ankara 1998, 259.

yolculukla kişisel sorumluluğu ön plâna taşıyan hata paylarının dikkate alınması başka sorunlara yönelmeyi ve katkısı ölçülemeyen sebep arayışlarını dengeleyecektir.

“Andolsun biz sizi deneyeceğiz ki içinizden cihad edenleri (güçlülere) sabredenleri bilelim ve söylediğiniz sözlerin (doğru olup olmadığını sınavalım).”¹³¹

“Andolsun sizi korku, açlık, mallar(ınız) dan canlar(ınız) dan ve ürünler(iniz) den eksiltmek gibi şeylerle deneriz. Sabredenleri müjdele ki onlara bir bela eriştiği zaman ‘ biz Allah içiniz ve ona döneceğiz’, derler. İşte Rabbinden bağışlamalar ve rahmet hep onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da hep onlardır.”¹³²

Sabır kavramı, sabırsızlık olarak tanımlanabilecek açıdan değerlendirildiği zaman, dilbilim açısından itidal ve dayanıklılık gösteremeyen, kolaylıkla öfkeye kapılıp şiddete başvuranların özelliği olan جزع “ceze’a” nın tam olarak karşıtı olduğu söylenebilir. İnsanların ani ve tepkisel davranışta bulunmadan birbirini daha iyi anlayabilmesi için daha fazla alan oluşturma şeklinde değerlendirilebilir.

Sabrın, ruhen belalar ve acılar karşısında itidali muhafaza ve her türlü zorluğun orta yerinde kişinin, davasının bayraktarlığını yapmakta sebat etmesi için gerekli güce sahip olması anlamını taşımak gibi bir misyonu olduğu söylenebilir.¹³³

Kur’ân’da 104 yerde sabır kavramı geçmektedir. Allah (c.c) “*sabır ve namazla Allah’tan yardım dileyin buyuruyor*”.¹³⁴ Çünkü İslam bilginlerinin ittifakıyla iman yarısı sabırdır. Ve diğer yarısı da şükürdür.

“Sabredenlere kâfirlerin hiçbir hilesi dokunmaz.”¹³⁵

Kendisine yapılanlara misliyle karşılık vermeyip, kötülüğe iyilikle muamele etmek sabırlı bir davranışı ifade eder. Büyük bir irade kontrolü ve azmi gerektiren böyle bir davranış Allah’ın övgüsünü kazanır. Ona layık kul olmasına vesile olur. Yüce Allah sabırlı olan böyle kişilere nimetini artırır.

Sabır, mü’minin, övgüye layık ve mutlaka dersler çıkarılması gereken üstünlük sıfatlarındandır. Sabır insana dayanma gücünü, eylem ve ilim hususundaki hedeflerini gerçekleştirmek için daha bilinçli ve akliselim çaba ve gayret sarf etmeyi öğretir. Sabır

¹³¹ Muhammed 47/31.

¹³² Bakara 2/155-157.

¹³³ İzutsu, *Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 147.

¹³⁴ Bakara 2/45.

¹³⁵ Al-i İmran, 3/120.

irade kavramı ile bir bütündür.. Bundan dolayı sabırlı davranış sergileyen bir kişi aynı zamanda iradesi kuvvetli kararlı olan kişidir. Böyle bir özelliğe sahip olan kişi zorluk ve engelle karşılaştığı zaman karamsarlığa düşmez ve asla kararlılığından geri adım atmaz.

Sabır aynı zamanda selametın ve başarının da başlangıcıdır.. Bedene haz veren nefsi hareketlerden kendisini sakınmak ve her durumda Allah'ın emrettiği şekilde tutum ve davranış sergilemek için elden gelen gayreti göstermek, öfkeyi kontrol ederek kin ve intikam duygularını bastırmak, Allah'ın imtihan için verdiği her türlü bela ve musibete boyun eğmek ve şikâyetçi olmadan duruma rıza göstermektir.

Sabır, sadece musibet ve sıkıntı anlarında akla gelen ve takınılması gereken bir tavır olmaktan öte, bu durumun tersi olan afiyet, konfor ve bolluğa da sabretmek demektir. Cenabı Allah'ın verip denediği, alıp denediği gibi daha üst düzey bir kulluk bilincine ulaşmış olmanın bir gereğidir. İşte böyle bir kulluk vazifesinin inşası için en anlamlı gösterge de buradadır. Böyle bir bakış açısıyla, insanoğlunun bulduğuna abartılı sevinmemesi gerektiği gibi, kaybettiğine de yine abartılı üzülmemesi gereğinin tezahürü olmaktadır. Alınanın da verilenin de esasında emanet olduğu ve bir anda yok olabileceğini bilmektir. Bunun için bu geçici varlıklara sevinmemeli, bunlara dalmamalı ve kâinatta en küçüğünden en büyüğüne kadar gerçek mülk sahibinin yaratan, alan ve veren olan Allah olduğunu bilerek külli iradeye riayet edilmelidir.

Kur'ân'da Allah hakkına riayet edilmiş olunması için kulluk vazifesinin farkında olan insanoğlunun; kendisine bahşedilen servetinin belirlenmiş olan bir kısmını muhtaçlara vermesi, bedeniyle yardımda bulunması, dil ile ilgili iletişim argümanlarıyla olay ve olgu boyutlu hakikatleri söyleyip muhatabını doğru yola yöneltmesi, öğüt ve tavsiyelerde bulunması, kulluk görev ve sorumluluklarından sayılmıştır. Dolayısıyla tüm varlık ve azaları ile de bu şekilde amel edebilecek tutum ve davranış içerisinde olmalıdır. Bu şekilde ortaya konulacak sabır, şükre yakın ve onunla beraberdir. Çünkü böyle bir sabır şükrün hakkını yerine getirmekle tamamlanmış olur. Bolluk ve genişliğe karşı gösterilen tevazu göstererek şımarmamanın da sabır ifadesi olduğu, ancak böyle davranmanın zorluğunun nedeni, bu sabrın kudret ve kuvvetle birlikteliğinden

kaynaklanıyor olmasıdır. Yokluğa sabır ise bir bakıma zorunludur. Fakat varlığa sabır, tamamen bir irade işidir ve bundan dolayı daha da zordur.¹³⁶

Sabır Allah’a karşı hakiki yöneliş ve inanın yani iman esaslı bir yansımasıdır. Bu bakış açısıyla sabrın yaratana gerçek kul olma, hayrın ve şerrin ondan geldiğine inanarak; İbrahim Hakkı (ö. 1783) Hazretlerinin deyişiyle: “Hak şerleri hayreyle, zannetme ki gayr eyler, arif anı seyreyler, Mevla görelim neyle, neylese güzel eyler.”¹³⁷ anlayışına sahip olmaktır. İnsanın bilinen yöntem ve tekniklerle çözümü mümkün olmayan sorunlar karşısında takındığı akliselim ve metanet sabra işaret eder.¹³⁸

Musibetlere karşı elden bir şey gelmediği bilinciyle gösterilecek sabrın olayın meydana geldiği ilk anda ortaya konulması son derece önemlidir. Çünkü Allah’ın insanın fitratında var ettiği bir acelecilik zayıflığı bulunmaktadır. Bu zayıflık insanı her durumda ani ve yanlış tepkiler göstermeye meyilli kılar. Acelecilik sıhhatli ve mantıklı düşünmeye engeldir. Tutum ve davranışlarını düşünce süzgecinden geçirmeden pratiğe döken, hislerine kapılıp aceleyle söylediği bir sözden veya davranıştan dolayı yıllarca pişmanlık duyan birçok insan vardır.¹³⁹ Böylesi durumlarla karşılaşmamak için acelecilik ve öfke kontrolsüzlüğü gibi davranışlardan beri olunmalıdır. İman sahibi olanlar, sabır vasfını tam olarak benimseyip davranışa dönüştürmeli ve ahlaki bir yeterlik haline getirmelidir.

Müslümanlar tarafından tevekkül gibi, sabrın manası da bazı durumlarda yanlış değerlendirilmektedir. “Sabır” demenin; mahkûmiyete, dövülmeye, haksızlığa; hülâsa insani şerefimizi lekeleyecek her türlü hakarete, zillet ve meskenete katlanmak bunlar karşısında “ne yapalım sabrın sonu selamet” diyerek oturmak anlamına geldiği şeklinde yanlış anlaşılmıştır. Hâlbuki böyle bir tanımlamaya dayalı geliştirilen anlayış ve ortaya konulan davranış tamamen yanlıştır ve ahlaki erdem ve faziletlerden olan sabır bu değildir.¹⁴⁰

Sonuç olarak insan tutum ve davranışlarında çok önemli bir yer tutarak adeta bir denetim mekanizması oluşturan sabır içselleştirilmeli, davranış olarak ortaya konulmalı,

¹³⁶ Gazali, IV, 131; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yayınları İstanbul 1998, 162.

¹³⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, Tercüme (Faruk Meyan), Bedir Yayınevi, İstanbul 2012, 761.

¹³⁸ Izutsu Toshiko, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, (Çev.: Süleyman Ateş) Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2000, 149.

¹³⁹ Hayati Aydın, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, 97.

¹⁴⁰ Akseki, 218.

bu konuda gerekli azim ve irade gösterilmeli, hem başa gelen musibetlere hem de hoşlanılmayan durumlara karşı sabırlı olunabilme başarısı gösterilmelidir.

2.1.3. Şükür

Şükür, Allah'ın vermiş olduğu nimetlerin farkında olunması ve her durumda dile getirilmesi demektir. Tersine örtmek, gizlemek anlamına gelen küfran-ı nimettir. Tam olarak Türkçedeki karşılığıyla nankörlüktür. Nankörlük Türkçe sözlükte; gördüğü iyiliğin kadrini bilmeme durumu olarak tarif edilmiştir.¹⁴¹

Allah müminleri her an sabır ve şükür göstermeleri gereken sıkıntı ve musibetlerle imtihan edebilir. Allah alarak da, vererek de dener. İnsan hayatı sabır ve şükür gerektiren olaylarla doludur. Allah insana bir takım musibetler vererek onları iman ve külli iradeye bağlılık düzeylerinde imtihan eder. Aynı şekilde, insan olarak yaratılanların Allah'a tam kul olmak için imana gelmeleri ve kendisini tanımaları için onlara çeşitli nimetler verilir ve o boyutta denenirler. Ya da önce onları darlıklarla deneyip sonra bolluğa çıkarır, feraha eriştirir. Zaman zaman da bolluktan darlığa düşürür. Gerçek mümin her durumda şükretmelidir.

“Allah şekurdur.”¹⁴²

Bu kelime yukarıdaki ayette Allah için bir sıfat olarak kullanılmıştır ve Allah hesaba çeken ve karşılık verendir anlamını taşımaktadır.

Fahreddin Razi (ö.925), şükür ile Allah tarafından verilen nimetlerin ruhani ve cismani olarak iki yönde artacağını beyan etmişlerdir. Ruhani olarak nimetlerin artması: İnsanın nefsini sürekli olarak Allah'ın fazlı ve ihsanı ile uğraştırmasından dolayı, onda sadakat sahibi siddıkların sahip olduğu en yüksek makam olan Allah'ı sevmeye (muhabbetullah) durumu meydana gelir. Bu durum onda ilerleyip gelişerek, sevgisi nimetlerden öte nimet verene yönelir. İşte bu da asıl mutluluğun ve bütün hayırların numunesidir. Bu şekilde şükreden ruhen gelişir. İkinci olarak, ilk anlaşıldığı şekliyle Allah Şükredene yeni nimetler vermek suretiyle ona daha önce verdiği nimetini artırır.

¹⁴¹ TDK, II, 2103.

¹⁴² Teğabun 64/7.

Sonuç olarak Allah'ı tanıma ile meşgul olmak kulu yüce ve kutsal bir makama ve mevkiye çıkarır; bu da ruhen ve bedenlen mutlu olmayı sağlar.¹⁴³

Allah'a şükür toplumda daha ziyade dille zikretmek olarak anlaşılmaktadır. Oysaki şükür niyet, dil, kalp ve bedenle gerçekleştirilebilecek bir tutum ve davranış biçimidir.

- 1- Dille şükür: Allah'ı anmak, onu övmek şeklinde dil ile yapılan şükür çeşididir. *“rabbinin nimetini söyle.”*¹⁴⁴
- 2- Kalple şükür: kalben nimeti vereni tanımak, nimeti vereni tasdik etmek ve nimeti O'ndan bilerek minnet duymaktır. *“Size ulaşan her nimet Allahtandır.”*¹⁴⁵
- 3- Vücudun diğer organlarıyla şükür: Nimet verenin emir ve yasakları hangi organı ilgilendiriyorsa o organa emirleri yerine getirtip, yasakları işlemesine mani olmaktır. *“Ey Davud ailesi şükredin”*¹⁴⁶

Razi, Cenabı Allah'ın gücü, azameti, adaleti, sabır ve inayeti karşısında şükretmeyene verilecek azabın ruhun sıkıntı çekmesi şeklinde ortaya çıkacağını belirtir. Çünkü şükür kul ile Allah arasında iletişimi sağlar, Allah'ın sevgisini ve nurunu kalbe doldurur ve kulu Allah'a yaklaştırır. Dolayısıyla şükretmeyen Allah'tan uzak bir ruh haline sahip olmuş olur. Böyle bir durumda yaratılış gereği bedenlen fitratına bağlı olarak Manevi değerlerden uzak, sırf dünya sevgisiyle oluşmuş bir ruhda şüphesiz mutlu olamaz ve sürekli vicdan kemirmesi içerisinde olur. Bu şekilde şükretmeyenin ruhen çekeceği sıkıntı onun azabı olur.¹⁴⁷

Razi ayrıca şükürsüzlük nankörlüğünün cahillikten doğduğunu ve nimete karşı olan böyle bir nankörlüğün aslında nimeti vereni tanımamaktan kaynaklanan cahillik olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁸

Kanaat sıfatı insanların sahip olması gereken, olanla yetinip elde olan imkân ve fırsatları değerlendirip tasarruf boyutlu bir vasıftır. Oysaki insanların birçoğu Allah'ın

¹⁴³ Razi, VII, 66-67.

¹⁴⁴ Duha 93/11.

¹⁴⁵ Nahl 16/53.

¹⁴⁶ Sebe 34 /13.

¹⁴⁷ Razi, VII, 67.

¹⁴⁸ Razi, VII, 67.

kendilerine verdiği nimetleri görmüyor, o imkân ve fırsatların farkında olup daha fazla odaklaşarak geliştirmeden, adaletli bir şekilde hak edip etmediğini değerlendirmeden daha fazla isteklerde bulunuyor. Allah'ın vereceği nimetin daha ziyade maddi olması gerektiğini düşünüyor. Onun şükrünü yapmaya gerek duymuyor. Hâlbuki Allah insanlara öyle nimetler vermiştir ki insanların bunlardan en küçüğünün bile şükrünü eda etmesi oldukça zordur. Bilinmelidir ki Allah'ın kulun ibadetine veya şükrüne ihtiyacı yoktur. Kul ne yaparsa kendine yapmaktadır aslında.

“Andolsun biz Lokman’a Allah’a şükret! Diye hikmet verdik, kim şükrederse kendisi için şükreder; kim nankörlük ederse Allah zengindir, (onun şükrüne muhtaç değildir) övülmüştür (hamde layıktır).”¹⁴⁹

“Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.”¹⁵⁰

Allah Teala'nın: *“sizi yaratan, size iştirme duyusu gözler ve kalpler veren O’dur. Ne az şükrediyorsunuz”* ayeti şükrün gerekliliğini ima eder.¹⁵¹

“Doğrusu biz sizi yeryüzünde yerleştirdik, orada size geçimlikler verdik; ne kadar da az şükrediyorsunuz.”¹⁵²

Sonuç olarak şükür dille yapılmaktan ziyade fiilen de yapılmalıdır. İnsan hal, hareket ve davranışlarıyla her an Allah'a karşı şükür içerisinde olduğunu göstermelidir. Mümin şükrüyle Allah'ın nimetini yalanlayanlardan ayrılmalıdır. Allah'ın kendisine verdiği her bir nimet için şükürde bulunmalı ve kalben de tasdik etmelidir. Şurası unutmamalıdır ki Allah'ın yaratılanların şükrüne ihtiyacı yoktur. İnsanoğlu hiç durmadan ömrünün yettiğince ibadet etse bile tek bir gözünün şükrünü eda edemez. Ancak şükürle Allah'a olan bağlılığın ve kulluğun resmi çizilebilir. Allah'ın rızası da ancak böyle kazanılabilir

2.1.4. Cömertlik ve Tokgözlük

Cömertlik Türkçe sözlükte el açıklığı anlamına gelir ve daha üstün olduğu iddiasıyla veren eli sembolize eder.¹⁵³ Kamus-i Türkî'de cömertlik, *“seha”, “sehavet”*

¹⁴⁹ Lokman 31/12.

¹⁵⁰ Al-i İmran 3/144.

¹⁵¹ Necati Kara, *Kur'an'da Beden Dili*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.

¹⁵² Araf 1/10.

¹⁵³ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Enderun Kitabevi İstanbul 1989, 487.

ve “cud” kelimeleri ile aynı anlamda kullanılmaktadır.¹⁵⁴ Muhatapları istemeden ve belki yazılı kanuni bir hakkı olmadığı halde muhtaç olanlara bol bol yardım/infak etmek, “seha” yani cömertlik anlamına gelir.¹⁵⁵

Yüce Kur’ân’da “seha, sehavet ve cud” kelimeleri geçmekle birlikte pek çok ayette “infak, isar, i’ta, it’am, ihsan, ikram, bezl” gibi mastardan gelen fiillerle cömertlik erdemli tutum ve davranışın önemi ve sosyal boyutu üzerinde durulmuştur.¹⁵⁶

Her dönemde ve aşağı yukarı her toplumda cömertçe davranışlara gerçek asaletin bir kanıtı olarak bakılmıştır. İslâmiyet’le şereflenen toplumlarda cömertlik başta gelen tanımlayıcı bir tutku durumundadır.¹⁵⁷ İslamiyet aynı zamanda bu niteliği ahlaki bir muhtevaya ve oldukça kapsayıcı, sistematik bir yapıya dönüştürmüştür.

Cömertlik toplumsal derinlikli bir erdemdir. Eğer bu erdem müsriflik derecesine varırsa, bu nitelikli davranış giderek erdemliliğini kaybeder ve hatta bayağı bir kötülük halini alır. Örneğin balık ihtiyacı olana hep balık vererek balık tutmayı öğrenmesini engellemek gibi. Mühim olan, cömertçe davranışın kendisi değil, altında yatan tutum ve saiktir. Kendini beğenmişlik, kibir ve gururdan kaynaklanan tüm cömertçe hareketler, tamamıyla gerçek maksat ve değerden uzaktır.¹⁵⁸

*“Allah’ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*¹⁵⁹

Kur’ân bu çerçevede daha açık bir şekilde anlaşılması için cimriliğin ve tamahkârlığın en uç derecesi anlamına gelen “şuh” a vurgu yapıyor. Cimriliği kaçınılması gereken ve teessüf edilecek bir (ruh hali) olarak değerlendiriyor. Şuh ile buhl arasındaki farka ilişkin olarak; buhl’un cimrilik hareketini bedene telkin ettiği, şuh’un ise ruhun cimrice eylemleri gerekli kılan özel durumunu ifade ettiği anlatılmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Sami, 486.

¹⁵⁵ Akseki, 232.

¹⁵⁶ Mustafa Çağrı, “cömertlik” mad. TDVİA, İstanbul 1993, VIII, 72.

¹⁵⁷ İzutsu, Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar, 111-112.

¹⁵⁸ İzutsu, Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar, 113-114.

¹⁵⁹ Al-i İmran 3/180.

¹⁶⁰ İzutsu, Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar, 121.

“Bunlar öyle insanlardır ki, cimrilik ederler ve insanlara da cimriliği emrederler, Alah’ın bol hazinesinden kendilerine verdiğini gizlerler. (biz’de) o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”¹⁶¹

İşte bu noktada Kur’ân’ın istediği; cimrilik zaafının kontrol altına alınması suretiyle yüce bir sıfat olan cömertliğin ruhta geliştirilmesiyle beraber tutum ve davranış haline getirilmesidir. Bu durum hemen hemen ilgili her ayette öğütlenmekte ve zekât gibi zorlayıcı ibadetlerle kişiyi cömertliğe yanaştırmakta, tatavvu denilen tasadduk, hibe, vakf gibi öngördüğü hayır davranışlarıyla da cimrilik duygusunun fertlerde zayıflatılması suretiyle bedende haz ilkesine göre çalışan nefisleri terbiye ve disipline etme yolunu öngörmektedir.¹⁶²

Cimriliğin ayetlerde insan yararına olmayıp, aksine insanın aleyhine olduğu çok anlaşılır bir şekilde belirtilmiştir.

Gazali’ye göre cömertliğin karşılık veya başka bir menfaat beklentisi içerisine girmeden verebilmek, düşünmeden istekleri yerine getirmek, isteyerek vermek ve verdiğini azımsamak, fakirliği düşünmeden Allah için Allah’ın kuluna vermek şeklinde yapılan tarifler çeşitli açılardan eksiktir ve cömertliğin eksiksiz olarak ne anlama geldiğini tam olarak ortaya koyamamaktadır. Gazali’ye göre cömertlik, malı yaradılış gayesine uygun olarak harcamaya denir. Malı yaradılışın ruhuna ve gayesine aykırı olarak harcamaya israf, bu gaye çerçevesinde harcamamaya da cimrilik denildiğini belirterek cömertliğin israf ve cimriliğe göre durumunu ortaya koymaktadır.¹⁶³

Sonuç olarak Kur’ân’da cömertlik tavsiye edilen bir erdemli davranışın adıdır. Cimriliğin karşıtı olan cömertliğe Kur’ân’da büyük bir önem verildiği görülmektedir. O sebeple kul olarak inananlar cömertlik vasfını kendilerine adanılmış bir değer haline getirebilmelidirler ve veren elin alan elden daha hayırlı olduğu bilinciyle vermekten hiçbir zaman korkup kaçınmamalıdır. Şurası bilinmelidir ki, dini gerekçelerle ve maksadına uygun olarak maldan infak ve tasaddukta bulunmak malı eksiltmez, aksine daha da bereketlendirir. Bu bereket hem maddi ve hem de manevi boyutlu olup toplumsal merkezlidir.

¹⁶¹ Nisa 4/37.

¹⁶² Aydın, Hayati, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, 103.

¹⁶³ Gazali, III, 573-574.

2.1.5. İnfakta Bulunmak

Dini ve ahlaki bir anlam taşıyan bir kavram olarak değerlendirilebilecek olan infak, Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu elde etmek maksadıyla kişinin kendi kazanımlarından ve malından harcama yapması, ihtiyacı olup muhtaç olanlara ayni ve nakdi yardımda bulunması demektir.¹⁶⁴

*“Onlar ki gayba inanıp namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (infak ederler) harcarlar.”*¹⁶⁵

Bu ayet-i Kerime’de müminin sahip olması beklenen özelliklerine vurgu yapılmıştır. Razi’ye göre bu ayet, farz ve mendup olan bütün infak çeşitlerini kapsamaktadır.

Yüce Kur’ân malların sadece infak edilmesini emretmekle kalmamış, ayrıca nerelere infakta bulunulacağına da vurgu yaparak yol göstermiştir.

*“Sana ne (infak edeceğini) harcayacaklarını soruyorlar. De ki; verdiğiniz (nafaka) hayır, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar, ve yolda kalmışlar içindir. Yaptığınız her hayrı mutlaka Allah bilir.”*¹⁶⁶

Malını kaynağını bilerek, inanarak Allah yolunda harcayanlar, ebedi hayatlarını teminat altına alacakları gibi, dünyevi hayatlarını da daha anlamlı kılarak selamete kavuştururlar. Tüm kâinat her şeyiyle Allah’tan gelip yine o yüce varlığa dönecektir. O halde Allah’ın rızasını kazanmak için sarf edilecek her türlü dünyevi varlık, dünyadaki olası karanlıkları aydınlatacak, burada verilenlerin asıl karşılığı öteki dünyada verilecek ve yaratıcı olan mutlak otoriteye ulaştıracaktır.¹⁶⁷

Kulluk görevi olarak Allah’a ibadet ve itaat niyeti taşıyan, İslam’a ve Müslümanlara yardım ve fayda sağlayan her harcama Allah yolunda infak sayılmaktadır. İnfaktaki temel yaklaşım ve maksatlardan birisi de servetin daha anlamlı hale gelmesi ve kolektif şuurun gelişmesi için değerlendirilmesinin sağlanması ve toplumda yaşayan tüm bireylerin bundan faydalanmasıdır. Malı saklayıp kimseye vermemek hayra vesile olacak şekilde kullanmamak, Kur’ân’ın yasakladığı bir

¹⁶⁴ Mustafa Çağrı, “İnfak” maddesi, TDVİA, , İstanbul 2000, XXII, 289.

¹⁶⁵ Bakara 2/3.

¹⁶⁶ Bakara 2/215.

¹⁶⁷ Celal Yıldırım, *Hadis-i Şeriflere Göre Amellerin Faziletleri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1970, 84-85.

durumdur. *“Onlar, cimrilikte bulunurlar, insanlara da cimriliği emreder (önerir)ler. Allah'ın fazlından kendilerine verdiğini gizli tutarlar. Biz o kâfirlere aşağılatıcı bir azap hazırlamışızdır.”*¹⁶⁸

Mal tek tek bireylere infak edilebileceği, onların bireysel ihtiyaçlarını giderilebileceği gibi, toplumun sürekli ihtiyacının karşılanabileceği bir fabrika, şirket, atölye kurularak da mal infak edilebilir ve ihtiyacı olanların bu ihtiyaçları sürekli olarak karşılanabilir.

*“Mallarını gece gündüz, gizli ve açık Allah yolunda (infak edenlerin) verenlerin ödülü rableri yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”*¹⁶⁹

Bu ayet-i kerimede mallarını infakta bulunanların karşılık olarak ödüllendirilecekleri belirtilmiştir. Allah rızası için yapılan her harcamanın yine Allah katında bir karşılık bulacağı Kur’ân da açıkça beyan edilmiştir.

Sonuç olarak eğer gönülden ve Yüce Yaratanın buyruğu olarak infakta bulunulursa, hem Allah’ın rızasını kazanılır, onun mükâfatına nail olunur, hem de toplumsal bir gereklilik yerine getirilmiş olur. Bireyler arasındaki ekonomik eşitsizlikler biraz da olsa dengelenmiş olur.

2.1.6. Kendini Beğenmek

Kibir bir kimsenin kendisini başkalarından daha üstün, daha büyük ve mükemmel görmesi anlamına gelmektedir. Kibrin en büyüğü Allah’a karşı yapılandır.¹⁷⁰

İslam ahlakına göre gerçek anlamda büyüklük ve yücelik, sahibi yalnız Allah’tır. Bu yüzden kulun kibirlenmesi, öncelikle Allah’a karşı bir saygısızlıktır. Kibirli kişi kendisinin başkalarından daha üstün olduğuna, herkesin ona saygı duyup, fikir ve inancına uyması gerektiğine inanır. Bu anlayışa sahip olan kişi sağlıklı düşünemez. Doğru ve gerçekçi karar veremez. Bu sebeple Kur’ân’ı Kerim’ de *‘işte böylece Allah, kibirlilik taslayan her zorbanın kalbini mühürler.’*¹⁷¹ buyurulmuştur.¹⁷²

¹⁶⁸ Nisa 4/ 37.

¹⁶⁹ Bakara 2/274.

¹⁷⁰ İsfhani, 697.

¹⁷¹ Mümin, 40/35.

¹⁷² Bilgiz, 172.

“Yeryüzünde kabara kabara yürüme. Çünkü sen yeri yırtamazsın, boyca da dağlara erişemezsin.”¹⁷³

Ayetlerde, insana yaratılışı ve yaratıldığı madde hatırlatılmak suretiyle aslında ona ne kadar zayıf ve güçsüz bir varlık olduğu gösterilmek istenmektedir.

Kendilerini büyük görenler, genelde Allah’ın onları yarattığını unuturlar ve sahip oldukları her şeyin kendi sayelerinde olduğu vehmine kapılırlar.

Büyükleme manasında en yaygın kullanılan kavram “istekbera”dır. Bu kavramın anlamı kendi kendine büyükleme demek olan “KBR” kökünden türetilmiştir.¹⁷⁴

“Bizim ayetlerimize o kimseler inanırlar ki ayetlerle kendilerine öğüt verildiği zaman derhal secdeye kapanırlar; rab’lerini överek tesbih ederler. Büyüklük taslamazlar.”¹⁷⁵

“Onlara: Rahman’a secde edin! Dendiği zaman: Rahman nedir? Senin bize emrettiğine secde eder miyiz hiç? Derler. Ve (bu söz), onların nefretini arttırır.”¹⁷⁶

Ayetlerden anlaşıldığı üzere iman edenler hiçbir şekilde bu fiilden rahatsızlık duymayarak aksine gönülden isteyerek secde ediyorlar. İnanmayanlar ise kendilerine çok ağır gelen bu fiili uygulamayarak tavırlarını belli ediyorlar. Elbette ki inanan bir kimse için bu fiili uygulamak çok zor olacaktır ama asıl önemli olan inandığını söyleyip de secde etmekte zorlanan kimselerdir. Öyle insanlar vardır ki küçük dağları kendileri yaratmış edasıyla yürüyorlar, onları yaratana karşı adeta meydan okuyorlar. Bir müminin kesinlikle yaklaşmaması gereken bu davranış biçimi Allah katında yasaklanmış ve böyle davrananlara karşı büyük bir azabın/cezanın hazırlandığı ayetlerde belirtilmektedir.

2.1.7. Tevazu ve Vakar

Tevazu; kendinden daha aşağı statüye sahip olanlara küçük ve bayağı muamelesi yapmamak, onları hakir görmemek, akranları arasında kendisine büyük ve üstün süsü

¹⁷³ İsra 17/37.

¹⁷⁴ İzutsu, Toshiko, *Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (Selahattin Ayaz) Pınar Yayınları, 1991, S.195

¹⁷⁵ Secde, 32/15.

¹⁷⁶ Furkan, 25/60.

vermemektir. Vakarlı olmak ise şu anlama gelmektedir; mertebe, haysiyet ve onurlu olmanın gereğini hakkı ile korumak ve tevazu sahibi olmak demektir.¹⁷⁷ Tutum ve davranış olarak bakıldığında, bu iki kavram aslında birbirlerini tamamlamaktadır.

*“Rahman’ın kulları öyle kimselerdir ki, yeryüzünde (hevn) mütevazı olarak yürürler, cahiller kendilerine laf atarsa “selam” derler.”*¹⁷⁸

İnsan yaratılış gayesi itibariyle hem mütevazı, hem de vakur olmalıdır. Bu iki üstün sıfatın bir arada bulunması gerçek fazilete işaret eder. Vakar kibir, tevazu da nefsi tezlil etmek şeklinde anlaşılmamalıdır. Bunun içindir ki, yüce dinimiz; bir taraftan tevazu sahibi olmayı hedeflerken, diğer taraftan da, zilleti hakir görülecek kadar aşağı olan derecesinden farklı göstermeyi istemez. Yani mütevazı olmak içi boş başağın dik durması değil, içi dolu olan başağın boyun bükmesi gibidir. Ancak her durumda olduğu gibi aşırılıklardan kaçınılmalı ve şüphesiz ifrata düşmekten korkulmalıdır.¹⁷⁹

Kâinata kendi hakiki statü ve rolünü idrak ederek farkındalık düzeyini yükseltebilen bir insanı; dünyevi olan ne ilim, ne amel ve ne ibadet, ne iyilik ve güzellik, ne mal ve mevki, ne kuvvet ve şiddet, ne etrafı ve yardımcıları, ne evlat ve yakınları, bunların hiçbirisi kibirli olmaya gerekçe sayılamaz. Çünkü hepsi zaman ve durum boyutuyla ya verilmiş ya da sebepleri yaratıldıktan sonra kazanılmış statüler ve onların rolleridir. Yeri ve zamanı eriştiğinde yok olmaya mahkûmdurlar.¹⁸⁰

2.1.8. Haşyet

Haşyet ve havf kelimesi benzer kelimelerdir. Ancak havf, gözle görülebilir sebeplerden kaynaklanan korkuyu anlatmak için kullanılırken, haşyet saygıdan doğan gözle görülemeyen ve ilahi olan bir korkuyu kapsamaktadır. Saygıyla karışık bir korku olan haşyet, daha ziyade kendisine saygı duyulan varlık hakkındaki bilginin bir ürünü olarak ortaya çıkar.¹⁸¹ Askeri havf ve haşyetin farkı için şöyle söylemiştir’ havf çirkinlik ya da çirkinliği terkle ilgilidir. Hastalıktan korktum denilir. Haşyet ise, sevilmeyen şeylerin kendisinden değil, onlara sebep ve kaynak olan varlıklardan korkmaktır. haşyet

¹⁷⁷ Akseki, 214.

¹⁷⁸ Furkan, 25/63.

¹⁷⁹ Akseki, 214.

¹⁸⁰ Akseki, 216.

¹⁸¹ İsfehani, “Müfredat”, 155.

kötülüğün bulunduğu yerle ilgilidir. Ve kötülüğün kendisinden korkmak haşyet diye isimlendirilemez.¹⁸²

Haşyet kelimesindeki korkunun kaynağı, ilimdir. dolayısıyla bir şeyin büyüklüğünü bilerek ondan korkmak demektir.¹⁸³ Haşyet kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân'da kırksekiz yerde geçmektedir. Haşyet korku anlamının yanı sıra saygı anlamın da kullanılmıştır. Saygı anlamında kullanıldığı ayetlerde şöyle bir fark göze çarpmaktadır. İnsanlara yönelik olanlar için korku daha belirgin bir vasıf iken, Allaha yönelik olanlar için saygı daha ağır basmaktadır.¹⁸⁴

İbn Kayyim El cevziyye (ö.751/1350)' havf nefes aldığı yerde sonunun geleceğini beklemektir. Kalbin korkulan şeyi düşünmesinden kaynaklanan endişe ve ıstıraptır. Hükümlerin kaynaklarını bilme kuvvetidir. Korkunun sebebi budur denilmiştir. Ki havf; hoşlanmadığı bir şeyle karşılaşacağını hissettiğinde kalbin korkmasıdır. Haşyet ise korkudan daha özeldir. Allah'a saygı duyan âlimlere mahsustur. Havf, hareket haşyet ise büzüşmek, içe kapanmak ve hareketsizliktir.¹⁸⁵

*“İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak; kulları içinde alim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”*¹⁸⁶

*“Sen ancak zikr'e (Kur'ân'a) uyanı ve görmediği halde Rahman'dan korkan kimseyi uyarırsın. İşte onu bir bağışlanma ve güzel bir mükâfatla müjdele.”*¹⁸⁷

Kulluk bilinciyle kendi formatının farkında olan insanoğlu, Allah'a karşı duyduğu korku ve haşyet sayesinde, sürekli itaate ve inanıp iman etmişlikle kendine yüklenen marifeti giderek arttırmaya ve yine iman boyutuyla tasdiki güçlendirmeye istikamet tutar.

¹⁸² Askeri el-furuk, 236.

¹⁸³ İsfehani müfredat, 155.

¹⁸⁴ Ahmet Nair, “Havf ve Haşyet Kavramlarının Kur'ân'daki Semantik Anlamı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, mart/2018 yıl:5 sayı:9, 55-98.

¹⁸⁵ İbn kayyim, ebi abdillah şemsuddin el- cevziyye, *medaricu's-salikin daru'l hadis* insan yayınları, 2013, 55-98.

¹⁸⁶ Fatır, 35/28.

¹⁸⁷ Yasin, 36/11.

2.2. KUR'ÂN'DA BAHSEDİLEN OLUMLU VE OLUMSUZ BAZI İNSANİ TEPKİLER/REAKSİYONLAR

2.2.1. Sevinç

İbni Sina (ö.1037)' nın belirttiği gibi insanoğlu dünyaya öğrenme temayülü ile gelir. Edinilen her yeni öğrenme ise insan bedenine haz verir ve onu mutlu eder. Kısacası her yeni öğrenme yeni bir başarı hikâyesidir. Sevinmenin kaynağı da oralarda aranmalıdır.

Dolayısıyla insan arzuladığı bir hedefe ulaşıncaya; yani mal, nüfuz, başarı, ilim, iman ve takva hususunda arzu ettiklerini elde edince sevinç ve mutluluk duyar. Sevinç ve mutluluk veren durumlar göreceli olup yaşam süreci içerisinde insan amaçlarına göre şekillenmektedir.¹⁸⁸ O halde insan, harcadığı emek ve ona bağlı olarak davranışa dönüştürdüğü amellerinin toplamı olan bir varlıktır.

Kimi insanın dünyevi olarak malı, mülkü, kariyeri vb. kısacası dünyalık her şeyi vardır ancak mutluluğu yakalama noktasında sıkıntıları vardır. Çünkü o aç gözünü doyurmak maksadıyla daha fazlası için uğraşırken, mutlulukla arasına mesafe koymaktadır. Diğer yandan kimi insan için de yiyeceği bir lokmaya sahip olması, o lokmayı paylaşabileceği bir sevdiğinin olması onu sevindirip mutlu etmeye yetebilmektedir. İnsan hayatındaki mutluluk daha çok mutluluktan ne anlaşıldığına ve ondan ne beklediğine bağlıdır. İnsan mutluluğunu ve sevincini belirleyen en temel değişkenlerden birisi de, belki bilinçaltı kaynaklı istekler ve arzulardır. Esasında insanoğlu tek boyutlu olmadığı için onu gerçek olarak mutlu edebilecek şeylerin de o boyutların hepsiyle ilişkisi olması beklenir. Mutluluktan uçabilmek için uçuran kanatlara ihtiyaç vardır. O kanatların her birisi insanoğlunun tüm boyutlarının birer temsilcisi olması gerekir. Olması gereken veya hiç olmayan, ya da noksan kanatlarla uçulamayacağı bilinmelidir.

İnsanoğlu sadece dünya mutluluğunun peşinden koşarken ebedi saadet olan ahiret mutluluğunu hatırdan çıkarmamalıdır. Daha ziyade anlık olarak yaşanan durumlarla ilgili mutluluk verdiği sanılan şeylerle ilgilenilmesi insanı daha kâmil mertebelere ulaştıramaz. Çünkü sırf nefsin isteği doğrultusunda o an yapılan şeyler daha çok mutsuz

¹⁸⁸ Necati, 77.

edici kaynaklara dönüşebilir. Bunun nedeni, nefsin belki sıra dışı istek ve arzusunu yerine getirirken, Allah'ın rızasından uzaklaşmış olabilir.

*“...Dünya hayatıyla sevindiler. Oysa ahiret yanında, dünya hayatı bir geçimden ibarettir.”*¹⁸⁹ İnsan fıtratı gereği her daim mutlu olmak ister Allah'da buyuruyor ki bu mutluluğun kaynağı koşulsuz şartsız Kur'an'a inanmaktan geçer.

*“Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifa ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi. De ki: Ancak Allah'ın lütuf ve rahmetiyle, yalnız bunlarla sevininler.”*¹⁹⁰

Eğer insanlar mutluluğu, sadece sahip oldukları şeylere ve sadece onlardan aldıkları hazzı bağlarsa, ayet-i kerimede de belirtildiği gibi onlar ellerinden çıkıp kaybolduğu zaman, hem mutluluklarını ve hem de ümitlerini kaybetmiş olacaklardır. Ancak inananlar mutluluğu Allah'ın rızasına nail olmak için Allah'a itaat ve ibadette bulunarak, O'nun rızasını kazanmak için hayırlı işlerle uğraşırlarsa, Allah onları hem dünya da ve hem de ahirette daha mutlu, huzurlu ve sevinçli kılacaktır.

2.2.2. Hoşnutsuzluk

Hoşnutsuzluk, mutluluk ve sevgi reaksiyonuna karşıt olan bir tepkisel reaksiyondur. Rızasızlık olarak da ifade edilebilecek olan hoşnutsuzluk bir bakıma stres kaynağı da olabilir. Çağımız stres çağı olması gerçekliğinden hareketle stresten arınık yaşama şansı yoktur. O halde stresi yönetmek en temel erk olacaktır. Ancak o zaman stresin olumsuz etkilerinden korunmuş olacaktır. Hoşnutsuzluk ve rızasızlık stresin olumsuz etkilerinden sayılabilir.

Ku'an'da aileyi oluşturan eşler arasındaki hoşnutsuzluktan, İslâm inanç sistemini benimseyen mümin ve bu felsefeyi benimsemeyenler arasındaki hoşnutsuzluktan ve mücadele nedeni olabilecek gerekçelerden bahsedilmektedir.¹⁹¹

“Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet)tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör olurur. Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan

¹⁸⁹ Ra'd, 13/26.

¹⁹⁰ Yunus, 10/57-58.

¹⁹¹ Necati, 79.

sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, “kötülükler benden gitti diyecektir” çünkü o şımarık ve böbürlenmiş biridir.”¹⁹²

İnsan olarak formatlanıp yaratıcı mutlak irade sahibi tarafından kul olarak yaratılan varlığın neyin hayırlı, neyin hayırsız olduğunun sadece berrak zihinsel faaliyetlerle anlaşılması kolay olmayacaktır. Dolayısıyla insanoğlunun hayır diye telakki ettiklerinde şer, şer diye düşündüklerinde de hayır olabilir. O sebeple her durum karşısında bir hoşnutsuzluk ifadesi takınılmamalı, ortaya çıkan ve bire bir somut olarak yaşanan durumlardan ve onlardan yola çıkılarak ulaşılan genellemelerden mutluluğa erişme adına hamt etmeyi en uygun davranış biçimi olarak benimsemek tavsiye edilebilir. Ancak bu felsefeyi ortaya koyarken, inanç, iman ve değerler boyutuyla olumsuzluklara uygun müdahalelerle durumu daha istendik ve beklendik hale getirme çabasını da ortaya koymak gerekir. Öyleyse bir başka ifadeyle cihat devam edecektir.

2.2.3. Haset

Haset, başkalarının gösterdiği çaba, gayret ve belki de harcadığı emeğin karşılığı olarak elde ettiği statüsü, toplum nezdinde edinmiş olduğu itibar, şan ve şöhretini bencillik emaresi olarak kabul edemeyenlerin ortaya koydukları tutum ve davranıştır. Haset sahibi insanlar, kendilerine dönsün veya dönmesin diğerlerinin bu ve benzeri kazanımlarının kaybedilmesini arzu ederler.¹⁹³ Hasetlik davranışı sergileyenlerin insanlar arası iletişim ve etkileşim süreçlerinde bu tutumlarını çok fazla saklayamazlar. Onların nazarında kazanmanın tek yolu vardır ve o da diğerlerinin kaybetmesidir. Çünkü kaybet-kazan ilkesine oturtulan ilişki ve çatışmaların aslında kazananı yoktur. Her iki tarafta kaybedenler olacaktır. Diğer yandan hasetlik sergileyen, yada hainlik yapanların hasmı Cenabı Allah’ tır. Böyle bir durumda kimin galip geleceğini ifade etmeye gerek yoktur. Hasetlik tutum ve davranışı her ahlaksızlığın ve kötülüğün kaynağı olduğu özelliğiyle, ahlâk kanunları değerler sistemi insanları bundan uzak durmaları konusunda ikaz ediyor.

İmam Gazali bu konuda şöyle diyor: *“Haset, helak edici bir ateştir. Haset ateşiyle yanan bir kişi bu dünyada büyük ıstırap içindedir. Ahretteki azabı ise dünyadakinden*

¹⁹² Hud, 11/9-10.

¹⁹³ Akseki, 327.

kat be kat fazla olacaktır."¹⁹⁴ Haset denilen ruhi hastalık insanın din ve dünyasına çok büyük zararlar verir ve bu zarar fertlerden topluma geçerek, o toplumu perişan eder. Bu hastalıktan kurtulmak için Hz. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve selleme, sevgi ve muhabbeti arttırmaya vesile olacak olan selam vermeye çok önem vermek lazım" geldiğini gayet açık bir şekilde ifade etmektedir.

Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v), çok etkili bir dille ümmetini bundan men etmiştir.. Eğer insanda haset denilen türde bir huy bulunursa, yapmış olduğu iyiliklerin hepsinin kaybolup gideceğini, doğal olarak haset ile imanın bir arada bulunmayacağını ve nihayet kalbi haset ile dolu olanların kendine ümmet olamayacaklarını çok anlaşılır bir şekilde ortaya koymuşlardır.¹⁹⁵

*"Karun, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, "keşke Karun'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir dediler."*¹⁹⁶

*"Ne kitap ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir."*¹⁹⁷

Haset kınanmış yasaklanmış ise de, gıpta (imrenmek) denilen duygu ve haslet o tür bir manaya sahip değildir. Çünkü gıpta, başkalarına bahşedilen nimetlerin, başkalarının kazanmış oldukları statünün sona ermesini arzu etmeyerek, belki onun bir benzerinin kendisinde de bulunmasını istemekten ibarettir. Böyle bir düşünceye sahip olmak insanları o hedeflere ulaşmak için daha fazlasını yapmaya motive eder.¹⁹⁸

2.2.4. Üzüntü

Üzüntü hoşnutsuzluk temelinde sevinç ve mutluluğun tersi olan bir reaksiyon ve takınılan durumun göstergesidir. Böyle bir hal, insanın çok önemseddiği ve sevdiği bir insanı veya çeşitli açılardan sağladığı imkân ve fırsatlar açısından büyük değeri olan bir şeyi kaybetmesiyle ya da herhangi bir rahatsızlık veren sıkıntı durumu, önemli bir işi

¹⁹⁴ Gazali, cilt, I, 257.

¹⁹⁵ Akseki, 328.

¹⁹⁶ Kasas, 28/79.

¹⁹⁷ Bakara, 2/105.

¹⁹⁸ Akseki, 328.

gerçekleştirmede sorunları çözme başarısızlığına düşülmesiyle baş gösteren psikolojik bir durum ifadesidir.¹⁹⁹ Üzüntünün anatomisi oldukça karmaşıktır. Kùltürler arası farklılıklar gösterebilir. Bir kùltürde üzüntü kaynağı olabilecek bir hal başka bir kùltürde olmayabilir.

“Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağara da bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, “üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu. Allah’ta onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiş, böylece inkar edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah’ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁰⁰

“Küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar Allah’a hiçbir şekilde zarar veremezler. Allah onlara Ahirette bir pay vermemek istiyor. Onlar için büyük azap vardır.”²⁰¹

“Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitıyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler Allah’ın ayetlerini inadına inkar ediyorlar.”²⁰²

Ayetlerde üzüntü kavramı birçok yerde geçmektedir. Hz Peygamber’e Allah Teala üzülmeye konusunda telkinlerde bulunmaktadır. Üzülmeye insan doğasında olan bir tepki mekanizmasının sonucudur. Her insan eğer koşullar oluşmuşsa üzülmeye duygusuna sahiptir. Önemli olan neye ve nasıl üzüleceğini bilmektir. İçerisinde yaşadığımız çağ stres çağıdır. Dolayısıyla bazı kavramların ters yüz olmasına bağlı olarak denildiği gibi at izi it izine karışabilmektedir. Doğal olarak ölü görüldüğünde ağlanır ve düğün görüldüğünde ise oynanır. Davranış bozukluğu olarak ölü görüldüğünde oynanması ve düğün görüldüğünde ağlanması gibi. Yada denildiği gibi, bazı insanlar hıçkırı hıçkırı gülerler ve bazıları da kahkahalarla ağlarlar. İnsan her rahatsız olduğu bir durum karşısında üzülmemesi gerektiğinin bilincini taşımalıdır. Dahası bunu alışkanlık haline getirmemelidir. Bunlar yerine Allah’a sık sık hamt etmeli ve şükürde bulunmalıdır.

¹⁹⁹ Necati, s. 81.

²⁰⁰ Tevbe, 9/40.

²⁰¹ Al-i İmran, 3/176.

²⁰² En’am, 6/33.

2.2.5. Pişmanlık

Pişmanlık, kaçırılan iş, fırsat konusundaki fikir değişikliğinden kaynaklanan şiddetli bir üzüntü halidir.²⁰³

Dini veya ahlaki anlamda pişmanlık, insanın günahı hatırlaması, onu işlemekten üzüntü duyması, yaptığı çirkin işten dolayı kınayarak ‘keşke bunu yapmasaydım’ demesidir²⁰⁴. Çünkü pişmanlık duygusu kendimize karşı, irademize karşı hareket etme samimiyetsizliğimizin ispatıdır. bir başka ifadeyle her tatminin ardından, çaresiz bir pişmanlık gelir.²⁰⁵

İnsanoğlu için pişmanlık duymak yapılan bir yanlış tutum ve davranışın doğruya daha yakın değerlerde olabilecek başka alternatiflerinin varlığının farkına varılması, insanlar tarafından eyleme dökülen yanlışların hatta inanç ve değerler boyutuyla günahların farkına varılması, günahın hatırlanması, ortaya çıkan hatalarla ilgili olarak özeleştirilme yapılması, tüm bu yapılanlardan üzüntü duyulması, vicdani mesuliyet hissiyle şahsın kendisini sorumlu hissederek keşkeleri peş peşe sıralaması sonucu olarak nedamet hissetme duygusunun doğurduğu bir tepkisel vaziyet alma pozisyonudur.²⁰⁶

Allah Kur’ân’da sahibi tarafından ortaya konulan gözlenebilir ve ölçümlenebilir tutum ve davranışlarından pişmanlık duyulması ve kınanmasının bir bakıma günahlardan uzaklaştıracağı beyanıyla, kınayan nefse (nefs-i levvame) yemin etmektedir.

“Kıyamet gününe yemin ederim. (kusurlardan dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz).”²⁰⁷

Daha öncede vurgulanmaya çalışıldığı gibi, pişman olarak durumu kınayan nefis bir başka ifade ile vicdandır. Ortaya konulan ve fark edilen fiiller hususunda insanı iç hesaplaşmaya yönelten, kişiyi hatalarının farkına vardırıran, yaptığı günahlar hususunda insanda pişmanlık duygusunu gündeme getiren gözlemci ruhun bir parçasıdır.²⁰⁸

²⁰³ el-isfehane, 796.

²⁰⁴ Bilgiz, 142.

²⁰⁵ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, 69, 96.

²⁰⁶ Necati, 85.

²⁰⁷ Kıyamet, 75/1-2.

²⁰⁸ Necati, 85.

İnsanlığın ilk pişmanlığı Hz. Âdem Aleyhisselam ve Hz. Havva Annemizin yaşadığı ve Cennetten çıkılmasına neden olduğu düşünülen pişmanlıktır.

“O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırp şöyle diyecektir:”ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!” “Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!”²⁰⁹

İnsan hayatında pişmanlık üreten dirik bir yapı vardır ve her durumda kendisine bir yer edinmiştir. Hatalarda duyulan pişmanlığın tersi ise doğrularda hissedilen memnuniyet ve organizmaya tüm boyutlarıyla verilen hazdır. Asıl önemli olan o pişmanlığı yaşadktan sonra pişmanlık nedeni olan o olaya tekrar geri dönerek tekrarlamamaktır. Mevlana bu durumu; “ne olursan ol yine gel” çağrısıyla özetlemiştir. Herhalde buradaki çağrının ölçüsü; geldikten sonra aynı hatalara dönmek kaydıyla bir gidiş olması gereğidir

²⁰⁹ Furkan, 25/27-28.

SONUÇ

Bu tezde, davranış psikologlarının üzerinde durdukları ve analiz etmeye çalıştıkları insan psikolojisiyle ilgili davranışların aslında yüce Yaradan'ın kitabı olan Kur'an'da yer aldığı, farklı ve daha detaylı tanımlamalarla insanlara bildirildiği, insan olma özülüyle bağlantılı bir şekilde sahip olunan melekelerin mahiyetinin açıkça ortaya konulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan biyo-psişik ve sosyo-kültürel bir varlıktır. Varlığı özünden önce gelen insan, devam eden yaşam süreci içerisinde düşünerek ve aklını kullanarak insan olma özüne ulaşma çabası içerisine girer. Burada kat ettiği mesafenin anlamlı olması öze ulaşma düzeyini gösterir. Nihai olarak insan bu öze ulaştığı ölçüde kendini gerçekleştirmiş ve insanı kâmil olma mertebesine ulaşmış olacaktır. Kur'an her boyutuyla insanın bu öze ulaşma çabasını kolaylaştırıcı ve en temel kılavuzdur.

İşte bu perspektiften bakıldığı zaman Kur'an'ın insana bu şekilde bütüncül baktığı ve onu meydana getiren biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel boyutları arasındaki dengeleri daha da sağlamlaştırarak onu bir bütün olarak geliştirmek istediği görülmektedir. İnsan psikolojisi de işte bu gelişim sürecinin en temel belirleyicilerinden sadece birisidir.

Kur'an'da insan psikolojisi ile ilgili bahsi geçen özellikler, günümüzde insan psikolojisi alanında insan davranışlarını belirleyen nitelikler olarak kabul görmektedir. Bu manada olumsuz davranışlar tedavi edilmeye çalışılıyor, olumlu davranışların da fayda ve etkileri inceleniyor. İşte tam bu noktada insanların kişiliklerini, karakterlerini incelerken psikolojinin inananlara tanıdığı imkânlar yanında, Allah kelamı olan Yüce Kur'an'a yönelmek de gerekir. Kur'an'ın tüm insanlığı kuşatan emirleri insan psikolojisi ile ilgili çalışmalarda referans kaynağı olmalıdır.

Kur'an'da korku ve ümitle Allah'a yalvaran, Allah'ı anmakla kalpleri huzura kavuşan, Rablerinden korkarak titreyen, ürperen, Allah rızası için isteyene veren, Allah'ın rızasını kazanmak için canını seve seve veren, Allah'ın ahdini yerine getiren insanlara işaret edilir.²¹⁰

²¹⁰ Mehmet Tütüncü, "Kuran ve Hadislerde İnsan Psikolojisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 191.

Elimizde farklı reaksiyonların olumlu ve olumsuz yönlerini belirleyen bir kitabımız var. Ve onu bir kenara bırakıp sadece yüzeysel insan davranışlarını inceleyip, onlara çeşitli telkinler vermek yerine, insanı en çok ihtiyaç duyduğu maneviyatından koparmadan hem psikoloji alanındaki araştırmaları kullanarak hem de Kur'ân'ın inananlara bildirdiği emirlere uyarak bu insan davranışları araştırılmalı, insanlara ona göre telkinlerde bulunulmalı ve bu özelliklere yönelik Kur'ân'dan uzaklaşmadan farklı ilim dallarından yararlanılarak temellendirmeler yapılmalıdır.

Sonuç olarak, insanın hayatını yönlendiren birçok önemli vasıflara sahip olduğu, bu önemli ve tanımlayıcı vasıfların bir kısmı insanları olumlu insan profiline yönlendirirken bir kısmı da olumsuz insan profiline yönlendirmektedir. Bu vasıfların hemen hemen hepsi doğuştan getirdiğimiz özelliklerdir. Ancak bunların zararlı olanlarını bastırıp faydalı olanlarını gün yüzüne çıkartmak bizim elimizdedir. Bu anlamda psikoloji bu alana önem vermiş ve çeşitli araştırmalarda bulunmuştur. İnsan davranışlarını kontrol altına almada Psikolojinin verilerinden yararlanılmalıdır. Ancak bu yararlanmayı yaparken her alana hitap eden Ku'an'ın prensipleri göz ardı edilmemelidir. İnsanlar için faydalı olabilecek bir sonuç için, asli olarak Kur'ân ele alınmalı ve ardından da orada belirtilen kavramların mana derinliklerinden yola çıkılarak insan psikolojisi daha anlamlı bir biçimde değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (Çev.: Şelale Başar), Dergah Yayınları, İstanbul 1985.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, (sd: Ali Arıkdal, Arslan Aydın), Yasin Yayınları, İstanbul 2006.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an'ı Kerim'in Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989.
- Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.
- Basar, Serpil, *Diyanet İlmi Dergi, Kur'an'da Hilm Kavramı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013
- Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, MÜİFAV Yayınevi, İstanbul 1999.
- Bilgiz, Musa, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bilgiz, Musa, *Kur'an'da İnsanlık Onuru*, Fecr Yayınları, Ankara 2012.
- Burger, Jerry M. *Kişilik*. (Çeviren: İnan Deniz, E. Sarıoğlu). (1.Baskı), Kaktüs Yayınları. İstanbul 2006.
- Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, Hayat Yayınları, İstanbul 1997.
- Condillac, *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerinde Deneme*, (Çeviren Miraç Katırcıoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.
- Cücelioğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- Enç, Mithat, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1974,
- Ertuğrul, Resul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko- Sosyal Açından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara üniversitesi, Ankara 2004.
- Garaudy, Roger, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, Trc. Cemal Aydın, İstanbul 1990.
- Gazali, İmam, *İhya-i Ulum-id Din*, (Çev.: Ali Arslan), Arslan Yayınları, İstanbul 1981.

- Hañerlioğlu, Orhan, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Destek Yayınları, Ankara 1988.
- Izutsu, Toshiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Çev.: Süleyman Ateş) Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2000.
- Izutsu, Toshiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (Selahattin Ayaz) Pınar Yayınları, 1991
- İsfehani, Ragıp, *Müfredat, Kur'ân Istılahları Sözlüğü*, (Çev.: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kara, Necati, *Bir İletişim Aracı Olarak Kur'ân'da Beden Dili*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.
- Karacoşkun, M. Doğan, “Kur'ân Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX(1), Haziran 2005, 87-100 .
- Kasapoğlu, Abdurrahman *Kur'ân'a Psikolojik Yöneliş*, Çıra Yayınları, ankara 2016.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur'an Psikolojik Tefsiri”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, II(1).
- Kılıç, Sadık, *Benliğin İnşası*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000
- Kırca, Celal, *Kur'ân ve İnsan*, Marifet Yayınevi İstanbul 1996.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Takım), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017
- May, Rollo, *Kendini Arayan İnsan*, Okuyan Us Yayınları Çevirmen Kerem Işık, İstanbul 2013.
- Mevlana Celaleddin-i Rumi, *Mesnevi*, çevr: Şefik Can C, 1 beyit 3721, ötüken neşriyat, İstanbul 2016.
- Nair, Ahmet, “Havf ve Haşyet Kavramlarının Kur'ân'daki Semantik Anlamı”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, mart/2018 yıl:5 sayı:9, 55-98.
- Necati, Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, (trc: Hayati Aydın), Fecr Yayınları, Ankara 1998

- Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Mealî Alisi ve Tefsiri*, İpek Yayınları, İstanbul 2014.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1998
- Razi, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir Mefatih'ul Gayb*, (çev: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- Roman, Sanaya, *Ruhsal Büyüme: Yüksek Benliğiniz Olabilirsiniz*, (Çev.: jale Gizer Gürsoy), Akaşa Yayınları, İstanbul 1995.
- Sami, Şemsettin, *Kamus-i Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- Schultz P. D., Schultz, S. E., *Modern Psikoloji Tarihi*, Kaknüs Yayınları, 1.Basım, Türkçesi: Yasemin Aslay, İstanbul, 2007.
- TDK, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, Ankara 1998.
- Topçu, Nurettin, *İşyan Ahlakı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1998
- Tütüncü, Mehmet, “Kuran ve Hadislerde İnsan Psikolojisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, 191.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012
- Vural, Faruk, “Yusuf Suresi Bağlamında Kıskançlık ve Haset Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, XIII(2).
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Çelik-Şura Y., İstanbul 1993.
- Yıldırım, Celal, *Hadis-i Şeriflere Göre Amellerin Faziletleri*, sönmez neşriyat, İstanbul 1970

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Şeyma ENGİN
Doğum Yeri ve Tarihi	Çanakkale 1990
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	MEB
İletişim	
E-Posta Adresi	enginseyma.90@gmail.com
Tarih	26/04/2019